

AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE’DE GELİR EŞİTSİZLİĞİ: PIYASA DAĞILIMI-YENİDEN DAĞILIM

-İlyas KÖSTEKLİ’nin amsına^s-

“Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hava kirliliğini, sigara reklamlarını, kan gölüne dönen otoyollardaki ambulans sayısını hesaba katar. Özel kapı kilitlerimizi ve onları kıranlar için kurulan hapishaneleri sayar. Kızılgaçların yok oluşunu ve Superior gölünün ölümünü kapsar. GSMH, napalm üretimi, füzeler ve savaş başlıkları ile büyür. Ama ailelerimizin sağlığını, çocuklarımızın eğitim kalitesini, oyunlarındaki neşesini hesaba katmaz. Fabrikaların insanca çalışılan, sokakların huzurla dolaşılan yerler olmasına aynı şekilde kayıtsızdır. Kısaca; GSMH her şeyin hesabını tutar, hayatı anlamlı kılanlar hariç...” Robert Kennedy^t

Aziz ÇELİK^{ss}

I. Piyasanın Dizginlenmesi ve Gelirin Yeniden Dağılımı

Toplumsal sınıflar ve bireyler arasındaki gelir uçurumu ve eşitsizliğine her çağda rastlanmasına karşın, gelir adaleti, gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunları sanayileşme ve kapitalist piyasa ile birlikte özel bir önem kazanmıştır. Geleneksel pre-kapitalist ekonomilerin geçimlik karakteri ve üretimin toprağa dayalı olması, yaratılan zenginliği sınırlamaktaydı. Geleneksel ekonomide, topraktan gelen zenginliği elinde bulunduranlar ile siyasal gücü elinde bulunduranlar; siyasi güç sahibi ile iktisadi güç sahibi birbirinden ayrılmıyordu². Diğer bir deyişle zenginliğin belirli ellerde toplanması, gelir eşitsizliği esas olarak *ekonomi dışı zara* dayalı idi. Geçimlik ekonomi bölüşüm sorununun ölçeğini küçültürken, topluluğun iç dayanışması da yoksulluk sorununu hafifletiyor ve bir tür yeniden dağıtım işlevi

^s İlyas Köstekli (1948-2004): Sendikal araştırma ve eğitime 30 yılını veren, Petrol-İş yıllıklarının yaratıcısı, titiz araştırmacı ve alçakgönüllü eğitimci.

^{ss} Kristal-İş Sendikası Eğitim Dairesi Müdürü

¹ Aktaran Jeremy Rifkin, *The European Dream*, Cambridge, Polity Press, 2004, s.73.

² Meryem Koray, *Sosyal Politika*, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları: 2000, s. 183.

görüyordu. Karl Polanyi, “*geleneksel ve piyasa öncesi toplumların, geçim sınırlarında yaşayan toplulukların hiç birinde bireyin ağıktan öldüğü görülmez*” saptamasını yapmakta ve piyasa öncesi geleneksel toplumun topyekün kendisi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmadıkça, tek tek mensuplarını koruyup kolladığını ve bu durumun 16. Yüzyıl Avrupası’na kadar hemen hemen bütün toplum düzenleri için geçerli olduğunu yazmaktadır³. Ancak kapitalist piyasa, devasa zenginlik yanında devasa eşitsizlik yaratan karakteri ile geleneksel ekonomik yapılardan ayrılmaktadır.

A. Liberalizm ve Gelirin Yeniden Dağılımına Kayıtsızlık

Gelirin sınıfsal dağılımı ve yeniden dağılımı politik iktisadın en önemli sorunu olmuştur. David Ricardo ve Karl Marx gelirin sınıfsal dağılımı konusuna çalışmalarında geniş yer ayırmışlardır. Ricardo’ya göre politik iktisadın temel konusu A. Smith’in sandığı gibi zenginliğin kaynağı ve içeriği değil, yaratılan değerın üretime katılanlar arasında paylaşımı sorunudur⁴.

Smith’e göre, bireylerin kişisel çıkarları ve hırsları, onları doğal olarak kaynaklarını topluma en yararlı şekilde kullanmaya yöneltir. Eğer belirli bir alana fazla yatırım yaparlarsa, bu alandaki kârlarda yaşanacak düşüş ve başka alanlardaki kârlılık artışı onları derhal bu yanlış tercihlerini düzeltmeye yönlendirir. Böylece, herhangi bir yasal/siyasal müdahale olmaksızın, bireylerin kişisel menfaat ve hırsları, o toplumda var olan sermayenin, bütün toplumun çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde kullanımına yol açar⁵. Devlet, kapitalist piyasanın düzgün işlemlerini sağlayacak bir hukuk düzeni kurmalı ve güvenliği sağlamalıdır. Klasik iktisadın devlete biçtiği görev, kurulu düzenin devamı için bir tür *göce bekliliği* yapmaktır. Smith, gelir dağılımına da gelirin yeniden dağılımına da kayıtsızdır.

Klasik iktisadın diğer kurucusu kabul edilen Ricardo ise gelir dağılımına özel bir önem vermektedir. Ricardo, “*Politik İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri hakkında*” (*On the Principles of Political Economy and Taxation, 1817*) adlı ünlü eserine “*emek, araç-gereç ve sermayenin bir araya getirilmesiyle yeryüzünün yüzeyinden elde edilen bütün ürünler toplumun üç sınıfı; toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve emekçiler arasında paylaşılır*” cümlesiyle başlar. Ricardo’ya göre, “*toplumun farklı aşamalarında rant, kâr ve ücret olarak bu üç sınıfın üretimden elde edeceği pay toprağın verimliliğine, sermaye ve nüfus birikimine, tarımda kullanılan beceri ve araç-gerece bağlı olarak değişmektedir*”. Bu dağılımı

³ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren: Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.231-232.

⁴ Cahit Talas, *Toplumsal Politika*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, 89.

⁵ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edwin Cannan's annotated edition, 1904, Methuen & Co., Ltd, Kitap 4, Paragraf 174.

<http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html> (Erişim: 9 Ocak 2004).

düzenleyen yasaları saptamak politik iktisadın temel sorunudur”⁶. Ricardo, emeği de herhangi bir mal olarak kabul etmiş ve fiyatının da herhangi bir mal gibi belirlenmesini savunmuştur. Ricardo’nun gelir dağılımı yaklaşımına göre bu üç gelirin sahipleri birbiriyle uyumsuzluk halindedir ve ücret ile kâr gelirleri birbirine ters orantılıdır. Ricardo, ücret seviyesinin emeğin doğal fiyatı ile piyasa fiyatı arasındaki dalgalanmayla; açık ve serbest bir ortamda asla yasal bir engelle karşılaşmaksızın piyasada oluşmasını savunur ve bu nedenle yoksullara yardım eden bütün yasalara karşı çıkar⁷. Gelir dağılımı ile ilgilenmesi Ricardo’yu, gelirin yeniden dağılımı ve kamusal düzenlemeler fikrine yöneltmemiştir⁸.

Klasik iktisatçılar, ücret artışlarının (gelir paylaşımının) doğal bir mekanizma sonucunda, işgücü arzının artışına ve azalışına bağlı olarak ya da bir ücret fonu çerçevesinde oluştuğunu ve bu nedenle de ücretleri hükümetlerin ya da sendikaların gayretleriyle doğal düzeyin ya da fon miktarının üzerine çıkarmanın bu dengeyi bozacağını ve hatta ücretleri daha da düşürücü sonuçlar doğuracağını savunarak⁹ gelir eşitsizliğine müdahale edilmesine karşı çıkmışlardır.

Gelir eşitsizliğine ve gelirin sınıfsal dağılımına ilişkin Marx’ın temel yaklaşımı artık-değer teorisidir. Marx, ücretin emeğin değil ama emek-gücünün karşılığı olduğunu ve işgücüne ödenen değer, bu işgücü tarafından yaratılan değer altında olduğunu belirtir. Marx’a göre kapitalist birikimin ve eşitsizliğin kökeninde bu ilişki yatar. Marx, kapitalist meta üretiminin *para-meta-para* döngüsü olarak ortaya çıktığını, döngüye giren para ile çıkan paranın farklı olduğunu vurgular ve bu farkı artık-değer olarak niteler¹⁰. Marx’a göre emek gücünün değeri işçiyi yaşatacak kadar gerekli olan malların ya da geçim araçlarının değeridir¹¹. Bununla birlikte Marx, emek-gücünün değerini bütün diğer metallerin değerinden ayırt eden bir noktaya dikkat çeker: Emek gücünün, tarihsel ya da toplumsal değeri. Marx bir ülkedeki yaşam düzeyinin ve toplumsal koşulların ücretleri fiziksel sınırdan uzaklaştırdığını belirtir. Bu noktada, ücret düzeyinin bir dışsal değışkene, gelir dağılımı mücadelesine bağlı olarak ele alınması sorunuyla karşı karşıya geliyoruz¹². Marx’a göre kâr oranlarının fiili ölçüsü, diğer bir deyişle ücret düzeyi sermaye ile emek arasında kesintisiz bir mücadele ile belirlenir. Marx, *adil bir işgünü karşılığında adil bir*

⁶ David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Third edition. London: John Murray, 1821. paragraf 1-3, <http://www.econlib.org> (Erişim: 19 Ekim 2004)

⁷ Suzanne De Brunhoff, *Devlet ve Sermaye* Çeviren: Kuvvet Lordoğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s.18.

⁸ Talas, s.91

⁹ Kuvvet Lordoğlu, Nurcan Özkapan ve Mete Törüner, *Çalışma İktisadı*, 3. Baskı, İstanbul: Beta, 1999, s.137-139.

¹⁰ Lordoğlu, s. 140

¹¹ Talas, s. 124.

¹² De Brunhoff, s.16.

ücret talebini tutucu bulmasına ve *ücret sisteminin kaldırılması* talebini yeğlemesine karşın, gelir bölüşümü mücadelesinin önemine dikkat çeker¹³.

Marx, klasik iktisatçıların ücret düzeyine ilişkin yaklaşımlarını eleştirerek *yedek sanayi ordusu* kavramını kullanır ve işgücünün değerinin en az geçim düzeyinde oluşmasının nedeni olarak rekabeti görür. Kapitalist üretim, doğal nüfus artış oranının sağladığı kullanıma hazır iş gücü oranıyla yetinmez; ücretlerin ve çalışma koşullarının belirlenmesinde rahatça at oynatabilmek için bu doğal sınırlar dışında yedek bir sanayi ordusuna ihtiyaç duyar¹⁴. Yedek sanayi ordusu işgücünün fiyatını aşağıya çeker ve emekçiler minimum ücret düzeyinde çalışmayı kabul ederler. Oysa Ricardo ve Malthus’a göre işsizlikten ve dolayısıyla ücretlerin düşüklüğünden, nüfus artışı bir diğer deyişle işçilerin kendisi sorumludur¹⁵.

B. Piyasamın Çöküşü ve Kamu Müdahalesi

19 yüzyıl boyunca uygulanan ve piyasaya müdahaleyi reddeden *bırakınız yapınlar* yaklaşımının iki dünya savaşı ve 1929 büyük bunalımı ile birlikte çökmesi, devletin ekonomiye müdahale etmesine ve böylece tam istihdam ile yeniden dağılımı sağlamasına yönelik görüşlere güç kazandırdı. Kapitalist ekonominin devlet tarafından düzenlenmesini esas alan Keynes, 1929 iktisadi bunalımının yeniden ortaya çıkışını engelleyecek makroekonomik araçlar üretti ve devletin ekonomiyi soğutmak ve ısıtmak için harcamaları artırıp, azaltması gerektiğini savundu¹⁶. Keynes, tam istihdamın kendi kendini düzenleyen bir mekanizma tarafından sağlanabileceği düşüncesini reddederek, hükümetin geleneksel işlevlerinin büyük ölçüde genişletilmesini savunmaktaydı¹⁷. Keynes’in devletin rolüne ilişkin ortaya koyduğu fikirlerin hayata geçmesi ancak 2. Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşti.

Piyasamın dizginlenmesi ve toplumsal denetim altına alınmasına vurgu yapan Polanyi, piyasa ve onu sınırlamaya yönelik karşıt hareketleri *modern toplum dinamiklerinin çift yönlü hareketi* olarak nitelendiriyordu. “*Bir yüzyıl boyunca modern toplumun dinamikleri çift yönlü bir hareket tarafından yönetildi: Piyasa sürekli genişledi, ama bu genişleme hareketi ona belirli yönlerde gen vuran bir karşı hareketi beraberinde getirdi.*”¹⁸ Polanyi, *çift yönlü hareketi* iki düzenleyici ilkenin mücadelesi olarak tanımladı. Birinci düzenleyici ilke ekonomik liberalizm (*laissez-faire*) idi ve kendi kurallarına göre

¹³ Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret, Fiyat ve Kar*, Beşinci Baskı, Çeviren: Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1979, ss. 146-153.

¹⁴ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1976, s. 677-685

¹⁵ Talas, s. 124.

¹⁶ Ronaldo Munck, *Emeğin Yeni Dünyası*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003 s.41.

¹⁷ Michael Stewart, “Keynesci İktisat Öğretisi”, *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Der Yayınları. Kemal Saybaşıllı, İstanbul: Bağlam, 1993. s.52.

¹⁸ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Second Beacon Paperback Edition, Boston: Beacon Press, 2001, s.136.

işleyen bir piyasanın kurulması amacıyla yönelmişti. İkinci ilke ise piyasanın kendi kurallarına göre işleyişinden ve yıkıcı etkilerinden zarar görenlerin korunmasını amaçlayan sosyal koruma ilkesiydi. *Sosyal koruma ilkesi*, koruyucu yasal önlemler, ekonomik liberalizmi kısıtlayıcı örgütler ve çeşitli müdahale araçlarını kullanıyordu¹⁹. Gelirin yeniden paylaşımı için kamu otoritesi tarafından yapılan düzenlemeler kuşkusuz bu çerçevededir. Polanyi, sosyal korumanın temel amacının, insan emeği ile ilgili arz-talep yasalarına müdahale etmek ve insan emeğini piyasanın yörüngesinden çıkarmak olduğuna inanmaktadır²⁰.

C. Yeni Liberalizm ve Eşitsizliğin Kutsanması

Piyasaya müdahale edilmesine ve onun düzenlemesine karşı çıkan görüşler klasik iktisatçılarla sınırlı değildir. Laissez-faire’in iki savaş arasında yaşadığı büyük çöküşten sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında da benzer yaklaşımlar bu kez yeni-liberaller tarafından savunulmuştur.

Piyasanın iki savaş arasında yaşadığı büyük çöküşe rağmen *brakınız yapınlar* yaklaşımı gücünü korudu. Liberalizmin 20. yüzyıldaki önde gelen temsilcisi olan Frederick Von Hayek, 1944’te yazdığı *The Road to Serfdom, (Köleliğe Giden Yol)* kitabı ile piyasaya her türlü devlet müdahalesine karşı çıktı ve piyasayı düzenlemeye yönelik müdahaleleri köleliğe doğru gidiş olarak niteledi²¹. Görüşlerinin hayata geçmesi 1980’li yılları bulan Hayek, savaşın hemen ardından başlayarak devletin sosyal ödevlerine şiddetle karşı çıktı. Hayek, devletin işlevini ve müdahalesini sadece rekabetin daha iyi işlemesini sağlayacak bir hukuk düzeni kurmak olarak tanımladı ve sosyal korumacı düzenlemeleri reddetti. Hayek, net bir biçimde piyasaya dayalı ekonomik düzen içinde sosyal adalete yer olmadığını ve sosyal adaletin boş bir kavram olduğunu; sosyal adalet adına bir otorite tarafından piyasaya getirilecek yükümlülüklerin varlığı durumunda, piyasayı korumanın mümkün olmadığını ve sosyal adaletin ancak bir komuta ekonomisinde ya da merkezi olarak yönetilen bir ekonomide mümkün olduğunu ileri sürdü²². Hayek, Keynesyen makroekonomik politikalar ve açık finansman dahil, piyasaya müdahalenin her türüne düşmanca bir tutum takındı. Onun radikal yeni-liberalizmi; ekonomik planlamanın bireysel özgürlükle tamamen uyumsuz olduğu inancına dayalıdır²³.

¹⁹ Karl Polanyi, (2002), s.194.

²⁰ Polanyi (2001), s.186.

²¹ Frederick A. Von Hayek, *The Road to Serfdom*, London: Routledge, 2001, s.4.

²² Friedrich A. Hayek, *Law Legislation and Liberty, Volume 2: The Mirage of Social Justice*, Chicago: The University of Chicago Press, 1976, s.67-69.

²³ Kari Polanyi Levitt, “The Great Transformation from 1920 to 1990”, *Karl Polanyi in Vienna-The Contemporary Significance of The Great Transformation*, Ed: Kenneth McRobbie, Kari Polanyi Levitt, London: Black Rose Books, 2000, s.3.

Devletin sosyal düzenleyici rolüne karşı bir başka kökten piyasa eleştirisi ise, Milton Friedman’dan gelmiştir. Friedman, devletin rolünü; sadece piyasanın işleyişi için yasal çerçeveyi sağlamak ve hakem olmak şeklinde tanımlayarak, aralarında sosyal sigorta programları, kamunun toplu konut yapımı gibi önlemler de olmak üzere devletin sosyal harcamalarına karşı çıkmaktadır. Friedman, sendikaların işgücü tekeli yaratarak piyasanın etkinliğini ve istihdamı azalttığını ve genel olarak çalışanların gelirlerini daha da eşitsiz hale getirdiğini iddia etmektedir²⁴.

Liberalizm, bireylerin yasa önünde eşitliği esasına dayalıdır ve bireylerin sosyal-iktisadi farklılıklarını dikkate almaz. Hatta, yasa önünde eşitlik ilkesi ile insanlar arasında maddi anlamda eşitlik yaratmaya yönelik siyasal müdahaleler arasında tam bir zıtlık olduğu vurgulanır. Hayek, yasa önünde eşitlik ilkesinin, iktisadi eşitsizlik yarattığını kabul etmekte ancak bunun insanları mağdur eden bir eşitsizlik olmadığını savunmaktadır²⁵. Liberal yaklaşım; eşitlikle özgürlük arasında keskin bir çelişki olduğunu ve ikisi arasında bir seçim yapılması gerektiğini savunur²⁶.

Gelirin yeniden dağıtılması yoluyla, gelir eşitsizliğinin azaltılması sorunu aslında piyasanın dizginlenmesi sorunudur. Liberalizm, eşitsizliğin büyümenin itici gücü olduğunu; büyümenin de yoksulluğun kökünü kazımak için en iyi yol olduğunu savunur²⁷ Oysa dünyanın en zengin ekonomisi olan ABD dünya gelir dağılımı sıralamasında 75. sıradadır²⁸ ve nüfusunun yüzde 17’si yoksulluk sınırının altındadır²⁹.

II. Gelir Eşitsizliği: Türleri, Ölçülmesi ve Yöntemsel Sorunlar

Ekonomi ve sosyal politika yazınında “gelir dağılımı” (*income distribution*) kavramı yanında, artan bir biçimde “gelir eşitsizliği” (*income inequality*) kavramı kullanılmaktadır³⁰. Gelirin günümüzde sınıfsal, bireysel, bölgesel ve küresel

²⁴ Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çeviren: Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu, İstanbul: Altın Kitaplar, 1988, ss 47-68 ve 203-204.

²⁵ Hayek (2001) s.82.

²⁶ Freidman, s.315.

²⁷ Rudiger Dornbusch, “Görülmemiş Bir Refah Yüzyılı”, *Kapitalizm ve Küresel Rafah, Kapitalizm Kendini Savunuyor*, (Ed. Ian Vasquez), Çeviren: Metin Toprak, Ankara, Liberte, 2003, s. 105-106.

²⁸ UNDP, Human Development Report (HDR) 2004, <http://hdr.undp.org/reports/global/2004> (Erişim: 5 Eylül 2004)

²⁹ Rifkin, s. 40.

³⁰ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından oluşturulan veritabanı The UNU/WIDER – UNDP *World Income Inequality Database* (Dünya Gelir Eşitsizliği Veri Tabanı) adını taşımaktadır. www.wider.unu.edu./wiid; Birleşmiş Milletler Kalkınma

dağılımına bakıldığında eşitsizliğin bütün boyutlarıyla sürdüğü ve gelir dağılımının kendisinin aslında gelir eşitsizliği olduğu görülecektir. Bu çerçevede “gelir dağılımı” daha yansız bir anlam taşıırken, “gelir eşitsizliği” kavramı gelir dağılımının eşitsiz, adaletsiz yanına vurgu yapmaktadır. Ülkemizde özellikle resmi istatistiklerde daha çok “gelir dağılımı” kavramı tercih edilmekle birlikte “gelir eşitsizliği” kavramının kullanımında da bir artış gözlenmektedir.

Gelir eşitsizliğinin boyutlarının saptanması ve konudaki karşılaştırmalar çeşitli metodolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Eşitsizliğin hangi düzlemde ve hangi yöntemle ölçüleceği bu sorunların başta gelenidir.

Gelir eşitsizliğinin saptanmasında iki temel eşitsizlik türü kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi bireysel gelir dağılımı, diğeri ise gelirin fonksiyonel/sınıfsal dağılımıdır. Sektörel, bölgesel mesleki eşitsizlikler bu iki gelir dağılımına bağlı alt türler olarak ortaya çıkmaktadır.

Fonksiyonel ya da sınıfsal gelir eşitsizliği, gelirin sosyo-ekonomik gruplar, sosyal sınıflar arasındaki dağılımını gösterir. Bu dağılım, üretim süreci sonucunda ortaya çıkan gelirin, üretim sürecine katılan faktörler (emek, sermaye, toprak, girişim) arasındaki bölüşümünü ifade eder. Emek dışı gelirler; kâr, faiz, kira gelirleri gibi alt gruplara ayrılabilmesi gibi, emek gelirleri de ücret, maaş veya yevmiye gibi alt gruplara ayrılabilir. Gelirin sınıfsal dağılımı kendi içinde de bireysel bir eşitsizlik gösterir. Örneğin emek gelirleri kendi içinde, [kalifiye-kalifiye olmayan işçi, sendikalı-sendikasız işçi, beyaz yakalı-mavi yakalı işçi gelirleri] bireysel olarak önemli ölçüde farklılık gösterebilmektedir.

Kişisel gelir eşitsizliği, gelirin bireyler ya da haneler arasındaki dağılımını ve eşitsizliğini ele alan bir türdür. Bu dağılımda kişilerin gelir düzeyleri onların sosyal/sınıfsal durumlarından bağımsız olarak ele alınır. Kişisel gelir dağılımında bireyler ya da haneler elde ettikleri gelirlerinin büyüklüğüne göre sıralanır ve bu yolla gelir eşitsizliği ölçülür. Bu yöntem ile hane halkları çeşitli dilimlere bölünerek gelir eşitsizliğinin düzeyi saptanır. En yaygın olan yöntem, hane halklarının yüzde

---

Programı tarafından hazırlanan *İnsani Gelişme Raporu* da (HDR) “gelir eşitsizliği” kavramını kullanmaktadır. www.undp.org ABD Nüfus Bürosu gelir dağılımı yanında gelir eşitsizliği kavramını da kullanmaktadır. “*Income Inequality (1947-1998)*” <http://www.census.gov/hhes/www/p60204.html> Eurostat gelir dağılımı konulu istatistiklerinde “gelir eşitsizliği” kavramını kullanmaktadır. Gelir dağılımı ile ilgili araştırmalarda da “gelir eşitsizliği” vurgusunun giderek artmakta olduğu görülmektedir. Atkinson, A.B. “*On the Measurement of Inequality*”, 1970, Kuznets, S. “*Economic Growth and Income Inequality*”, 1955; David Dolar, “*Globalization, Poverty and Inequality since 1980*”, World Bank Working Paper 3333, Haziran 2004; Timothy M. Smeding, *Globalization, inequality and the rich countries of the G-20*, Social Policy Research Center, 2002; Tony Atkinson, *Income Inequality and the Welfare State in a Global Era*, Queen’s University School of Policy Studies, 2002; Hirst and Thompson, “*Globalization in Question*”; Allan Cochrane, *Comparing Welfare States*, London, Sage 2002; Mustafa Sönmez, *Gelir Uçurumu*, İstanbul, Om yayınları, 2001.

20’lik 5 dilime bölünmesidir. Yüzde 20’lik dilimler yanında, gelir eşitsizliği ile ilgili daha detaylı bilgiler yüzde onluk ve yüzde beşlik ve hatta yüzde birlik dilimlerle de edinilmektedir. Dilimler küçüldükçe gelir eşitsizliğine ilişkin daha çarpıcı ve bozuk sonuçlar ortaya çıkmaktadır³¹. Ayrıca bireysel dağılımın kendi içinde, gelirin sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörler, bölgelere, eğitim durumlarına göre sınıflandırılması da yapılabilmektedir. Bireysel gelir eşitsizliği araştırmaları, sınıfsal gelir eşitsizliğine ilişkin sonuçlar da vermektedir. Çünkü bu araştırmalarda hanelerin sosyal-sınıfsal durumu da saptanabilmektedir. Bireysel gelir eşitsizliğinin ölçülmesinde yaygın olarak Gini katsayısı³² kullanılmaktadır. Gini katsayısı (0) ile (1) arasında değerler almakta, (0) mutlak eşitlik (1) ise mutlak eşitsizlik anlamına gelmektedir.

Fonksiyonel/sınıfsal gelir eşitsizliği türünün sanayi kapitalizminin başlangıç ve olgunluk aşamalarında ve bireylerin tek bir üretim faktörüne sahip oldukları koşullarda aydınlatıcı olduğu ancak günümüzde bireysel gelir eşitsizliğinin esas yöntem olarak öne çıktığı ileri sürülse de³³ gelirin sınıfsal dağılımındaki eşitsizlik ve sosyal dinamiklerin belirleyici rolü varlığını sürdürmektedir. Sınıfsal, sosyal içeriği olmayan bireysel gelir eşitsizliği araştırmaları “kimlerin, neden gelirden daha az pay aldığı” sorusunun yanıtını vermeyecektir. Fonksiyonel gelir eşitsizliği makro düzeyde bir sorun iken, bireysel gelir eşitsizliği mikro düzeyde (hanehalkı) bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölüşüm ilişkilerini toplumsal sınıflarla ilgili kavramsal bir çerçeve kullanmadan çözümlememiz olanaksız gözüküyor. Mikro

³¹ Mustafa Sönmez, *Gelir Uçurumu*, İstanbul: Om Yayınevi, 2001, s.25-26. Bu çalışmanın çarpıcı sonuçlarından biri en zengin yüzde birlik nüfus diliminin milli gelirin yüzde 16.6’sını elde ediyor olmasıdır.

³² *Gini Katsayısı*: Kişisel gelir dağılımını ölçmek için çok sayıda gelir dağılımı ölçütü bulunmaktadır. Bireysel gelir eşitsizliklerinde en yaygın kullanılan ölçülerden biri İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından bulunduğu için bu adla adlandırılan Gini katsayısıdır. Gini katsayısı Lorenz eğrisinden hareketle hesaplanmaktadır. Gini katsayısı, Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alan oranına eşittir. Bu oran büyüdükçe dağılımdaki eşitsizlik artıyor demektir. Teorik olarak bir toplumda, gelir o toplumdaki bireyler arasında tam eşit olarak dağıtılsa Gini katsayısı “0” ‘a eşit, toplumdaki gelirleri yalnız bir kişi alırsa Gini katsayısı “1” ‘e eşit olmaktadır.

Lorenz eğrisi: Lorenz eğrisi, belirli bir birimin (hanehalkı, ülke nüfusu) birikimli yüzdeleri ile belirli bir değişken grubunun (gelir, istihdam) birikimli yüzdeleri arasındaki ilişkiyi gösterir. Lorenz eğrisi gelir ya da servetin bireysel dağılımındaki eşitsizliği göstermede kullanılan grafiklerdir. Eğri; bir karenin köşegenini uç noktalarda keser. Gelir eşitsizliğinin gösteriminde karenin dikey kenarında gelirin birikimli payları, yatay kenarında ise nüfusun birikimli payları yüzde olarak gösterilir. Köşegen doğru, gelirin nüfus arasında eşit dağılımını (mutlak eşitlik) gösterir. Lorenz eğrisi köşegenden uzaklaştıkça, gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır.

³³ TUSİAD, *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*, Haz: Seyfettin Gürsel ve diğerleri, İstanbul, 2000, s. 13

çözümlemeler, makro çözümlemelerin yetersiz kaldığı pek çok ayrıntının ortaya çıkmasında önem taşıyor³⁴. Bireysel ve sınıfsal gelir eşitsizliği ölçümleri birbirinin yerine değil birbirini tamamlayıcı analiz türleri olarak ele alınmalıdır.

Gelir eşitsizliği araştırmalarında önemli sorunlardan bir diğeri de verilerin karşılaştırılmasında yaşanan zorluklardır. Araştırmalarda kullanılan farklı yöntemler, araştırma ölçeğinin farklılığı, ülkeler arası farklılıklar, düzenli veri serilerinin bulunamayışı, gelir eşitsizliğine ilişkin verilerin karşılaştırılmasında dikkatli olmayı gerektirmektedir. Örneğin; harcama yoluyla elde edilen Gini katsayısı ile gelir yoluyla elde edilen Gini katsayısı farklı olabilmekte ve yine Milli Gelir hesabına dayalı gelir eşitsizliği verileri ile anket temelli gelir eşitsizliği verileri oldukça farklı sonuçlar verebilmektedir. Öte yandan araştırmaya temel alınan yılın özellikleri ve araştırma ölçeği de sonuçları etkilemektedir. Ekonomik kriz ya da doğal felaket yaşanan bir dönemin gelir eşitsizliği ile bu dönemi takip eden bir büyüme döneminin gelir eşitsizliği karşılaştırmaları aydınlatıcı olmamaktadır.

III. Küresel Gelir Eşitsizliği

Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi örgütlerin etrafında oluşan protestolar; esas olarak dünya ekonomisinin daha adaletsiz hale gelmekte olduğu, küreselleşme ile birlikte zengin ve yoksul ülkeler arasında artan eşitsizliğin ülkelerin kendi içinde de eşitsizliği artırdığı kaygılarından kaynaklanmaktadır³⁵. Küresel gelir eşitsizliği tablosu bu kaygıların hiç de haksız olmadığını bütün çıplaklığı ile göstermektedir.

Küresel gelir eşitsizliği, gelirin dünyanın zengin ve yoksul ülkeleri ile bölgeler arasındaki dağılımının çarpıklığını ortaya koyan bir ölçüttür. BM Kalkınma Programı (UNDP) *İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report)* ve Dünya Bankası raporları küresel gelir eşitsizliğine dair etraflı veriler içermektedir.

Küresel gelir eşitsizliğinde ülkeler kişi başına GSHM esas alınarak düşük, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler olarak tasnif edilmektedir. 1996 yılında 210 ülkenin 63’ü kişi başına 785 dolar ve daha az ortalama yıllık gelire sahipti ve düşük gelir grubunda yer alan bu ülkelerin dünya nüfusu içindeki payı yüzde 56.2 idi. Bu ülkelerin dünya gelirinden aldıkları pay sadece 5.4, buna karşılık dünya nüfusunun yüzde 15.6’sını oluşturan yüksek gelir grubu ülkelerinin dünya gelirindeki payı ise yüzde 80.6 idi. Bir diğer ifade ile düşük gelir grubu ülkeleri kişi başına ortalama 500 dolar yıllık gelire sahip iken, yüksek gelir grubu ülkeleri kişi

³⁴ Korkut Boratav, *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, ss. 164-168.

³⁵ Tony Atkinson, *Income Inequality and the Welfare State in a Global Era*, The J. Douglas Gibson Lecture, School of Policy Studies, Queen’s University, 2002, s. 2

başına ortalama 26 bin dolar yıllık gelire sahipti³⁶. Dünya Bankası 2003 verilerine göre bu eşitsizlik devam etmektedir: Yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerin nüfus payı 15.6, gelirden aldıkları pay ise 80.7’dir (Tablo 1). Dünya nüfusunun yüzde 85’i ise dünya gelirin yüzde 19’unu elde etmektedir.

Tablo 1: Küresel Gelir Eşitsizliği (2003)

Ülkenin Gelir Grubu	Toplam Nüfus	Nüfus %	Toplam GSMH (\$)	Gelir Payı	Kişi Başına GSMH (\$)
Düşük Gelir	2.500.000.000	40,6%	1.075.000.000.000	3,4%	430
Orta Gelir	2.700.000.000	43,8%	5.022.000.000.000	15,9%	1860
Yüksek Gelir	960.000.000	15,6%	25.449.600.000.000	80,7%	26510
Toplam	6.160.000.000	100	31.546.600.000.000	100	5121

Kaynak: World Bank Atlas, 2003, s.8. www.worldbank.org (Erişim: 30 Eylül 2004)

Tablo 2, Gini katsayısı türünden değişik gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arası gelir eşitsizliğini, gelir eşitsizliğinin zaman içinde değişimini ve büyüme ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Tablo’da Gini katsayısı; 0,25’ler (Norveç, İsveç, Belçika) ile 0,60’lar (Brezilya, Kolombiya) arasında salınmaktadır. Tablonun en çarpıcı sonucu, Gini katsayısı esas alındığında gelir eşitsizliğinin son yıllarda artma eğilimi taşıdığıdır. Tablonun bir diğer sonucu ise, ekonomik gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde doğrudan bir etkisinin olmadığıdır. En yüksek kişi başına GSMH’ye sahip ülke olan ve İnsani Gelişme İndeksi³⁷ (*Human Development Index*) sıralamasında 8. sırada yer alan ABD Gini katsayısı sıralamasında yukarıdan aşağıya 75. sırada yer almaktadır³⁸. Tablo 2’nin bir başka çarpıcı yanı ise, kişi başına milli gelirin 487 dolar olduğu Hindistan’ın gelir eşitsizliğinin, ABD’ye göre daha az olmasıdır. Kişi başına GSMH artışı (ekonomik büyüme) ile gelir eşitsizliğinin giderilmesi arasında doğrudan bir bağlantı olmadığı tablodan net bir biçimde gözükmektedir. GSMH’nin dönem içinde önemli ölçüde arttığı pek çok ülkede, gelir dağılımı iyileşmemiş tam tersine bozulmuştur. Piyasa mekanizması üzerinde düzenleme ve denetimin azalması, gelir eşitsizliğini daha da artırıcı bir rol oynamaktadır.

³⁶ Paul Hirst and Grahame Thompson. *Globalization in Question*. 2nd Edition. Oxford, Polity, 2003, s. 74

³⁷ Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (*United Nations Development Programme*) tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporu içinde yer alan İnsani Gelişme İndeksi (*Human Development Index*) beklenen yaşam süresi, eğitim düzeyi ve kişi başına gelir düzeyi olmak üzere üç adet değişkene dayalıdır. İnsani Gelişme İndeksinde gelir, önemli ve kritik bir değerdir. Ama sadece kişi başına gelir, insani gelişimin değerlendirilmesinde yarıltıcı olabilmektedir.

³⁸ HDR, 2004

Tablo 2: Küresel Gelir Eşitsizliğinde Eğilimler ve Büyüme (Gini Katsayısı ve Kişi Başına GSMH)

Ülke	Araştırma Yılı	Gini indeksi	Kişi Başına GSMH(\$)(*)
ABD	1986	0,34	17.480
ABD	2000	0,41	36.006
Almanya	1984	0,25	11.130
Almanya	2000	0,28	24.051
Avustralya	1985	0,3	10.830
Avustralya	1994	0,35	20.822
Bangladeş	1992	0,28	220
Bangladeş	2000	0,32	351
Belçika	1988	0,23	14.490
Belçika	1996	0,25	23.749
Brezilya	1989	0,63	2.540
Brezilya	1998	0,59	2.593
Çin	1992	0,38	470
Çin	2001	0,45	989
Endonezya	1993	0,32	740
Endonezya	2002	0,34	817
Finlandiya	1987	0,21	14.470
Finlandiya	2000	0,27	25.295
Fransa	1984	0,3	9.760
Fransa	1995	0,33	24.061
Hindistan	1992	0,34	310
Hindistan	1999/2000	0,33	487
Hollanda	1987	0,27	11.860
Hollanda	1994	0,33	25.886
İngiltere	1986	0,3	8.870
İngiltere	1999	0,36	26.444

Ülke	Araştırma Yılı	Gini indeksi	Kişi Başına GSMH(\$)(*)
İrlanda	1987	0,33	6.120
İrlanda	1996	0,36	30.982
İsveç	1987	0,22	15.550
İsveç	2000	0,25	26.929
İsviçre	1982	0,32	17.010
İsviçre	1992	0,33	36.687
İtalya	1986	0,31	8.550
İtalya	2000	0,36	20.528
Kanada	1987	0,29	15.160
Kanada	1998	0,33	22.777
Kolombiya	1991	0,51	1.260
Kolombiya	1999	0,58	1.850
Malezya	1989	0,48	2.160
Malezya	1997	0,49	3.905
Mısır	1991	0,32	610
Mısır	1999	0,34	1.354
Norveç	1986	0,23	15.400
Norveç	2000	0,26	41.974
Polonya	1992	0,27	1.910
Polonya	1999	0,32	4.894
Tunus	1990	0,4	1.440
Tunus	2000	0,4	2.149
Türkiye	1987	0,43	1.210
Türkiye (**)	2003	0,42	2.638
Venezüella	1990	0,54	2.560
Venezüella	1998	0,49	3.760

Kaynak: DPT, *8. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2001; HDR 2004,

(*) Kişi Başına GSMH ikinci sıra ülke verileri HDR 2004’ten alınmıştır ve 2002 yılını yansıtmaktadır.

(**) DİE 2003 Gini katsayısı esas alınmıştır.

Küresel gelir eşitsizliği, Gini katsayısı yanında en alt ve en üst gelir dilimleri arasındaki eşitsizlik açısından da ele alınabilir. Gini katsayısı nüfusun tümü için bir gelir eşitsizliği ortalaması verirken, dilimler arası karşılaştırma yöntemi, alt ve üst dilimler arasındaki farkı ve gelir uçurumun boyutunu gösterir. Gini katsayısı ortalama gelirden her iki yönde de uzakta olan gelirler arasındaki transferlere daha

az duyarlı olduğu için³⁹ Gini katsayısı ile tam olarak gözükmeyen eşitsizlikler alt/üst dilimler arasındaki fark ile görülebilir (Tablo 3). En yoksul ve en zengin yüzde 20’lik dilimler arasında, Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerindeki 4 kat civarında bir fark görülürken, İngiltere’de 7.2, Avustralya’da 7, ABD’de 8.5 kat fark vardır. Refah devleti uygulamalarının güçlü olduğu Kıta Avrupası ülkelerinde zengin-yoksul makası (en alt-en üst) daralırken, neo-liberal iktisat politikalarının etkili olduğu Anglo-Saxon ülkelerinde bu fark artmaktadır. Zengin-yoksul farkı Türkiye’de 8.1, yeni liberal politikaların yaygın bir uygulama alanı bulduğu ülkelere olan Arjantin’de 18.2 kat ve Brezilya’da 32 kata kadar ulaşmaktadır. Tablo 3 İngiltere ve ABD’de alt ve üst gelir grupları arasında gelir farkının giderek büyüdüğünü göstermektedir.

---

³⁹ Tony Atkinson, s.12.

Tablo 3: Küresel Gelir Eşitsizliğinde Değişim (Zengin-Yoksul Farkı)

	Araştırma Yılı	En Yoksul %20'nin Payı (%)	En Zengin %20'nin Payı (%)	Zengin %20'nin Yoksul % 20'ye Oranı
Macaristan	1999	7,7	37,5	4,9
	1982	6,9	35,8	5,2
Danimarka	1997	8,3	35,8	4,3
	1981	5,4	38,6	7,1
Japonya	1993	10,6	35,7	3,4
	1979	8,7	37,5	4,3
İsveç	2000	9,1	36,6	4
	1981	7,4	41,7	5,6
Belçika	1996	8,3	37,3	4,5
	1978-79	7,9	36	4,6
Norveç	2000	9,6	37,2	3,9
	1982	6	38,2	6,4
Finlandiya	2000	9,6	36,7	3,8
	1981	6,3	37,6	6
Almanya	2000	8,5	36,9	4,3
	1978 (Fed. A)	7,9	39,5	5
Güney Kore	1998	7,9	37,5	4,7
	1976	5,7	45,3	7,9
İspanya	1990	7,5	40,3	5,4
	1980-81	6,9	40	5,8
Hollanda	1994	7,3	40,1	5,5
	1981	6,9	35,8	5,2
Fransa	1995	7,2	40,2	5,6
	1975	5,5	42,2	7,7
İsviçre	1992	6,9	40,3	5,8
	1978	6,6	38	5,8
Kanada	1998	7	40,4	5,8
	1981	5,3	40	7,5
Avustralya	1994	5,9	41,3	7
	1975-76	5,4	47,1	8,7
İtalya	2000	6,5	42	6,5
	1977	6,2	43,9	7,1
İngiltere	1999	6,1	44	7,2
	1979	7	39,7	5,7
Yeni Zelanda	1997	6,4	43,8	6,8
	1981-82	5,1	44,7	8,8

Portekiz	1997	5,8	45,9	7,9
	1975-76	7	49,4	7,1
Türkiye	2000	6,1	46,7	7,7
	1973	3,5	56,5	16,1
ABD	2000	5,4	45,8	8,5
	1979	5,3	39,9	7,5
Arjantin	2001	3,1	56,4	18,2
	1970	4,4	50,3	11,4
Meksika	2000	3,1	59,1	19,1
	1977	2,9	57,7	19,9
Brezilya	1998	2	64,4	32,2
	1972	2	66,6	33,3

Kaynak: *Petrol-İş Yıllık 88*, Haz. İlyas Köstekli, İstanbul, 1988, s.243-244;
Human Development Report 2004.

Küreselleşmenin baskın karakteri; sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve mali kontrollerin azalması olarak öne çıkmakta, sermayenin bu küresel seyahati karşısında emek ulusal sınırlara hapsedilmekte ve birbirine rakip olmakta; “ulusal” ve giderek artan bir biçimde ulusçulaşan işçi sınıfları “sermaye enternasyonalı” ile karşı karşıya kalmaktadır. Böylece günümüzde, 19. yüzyılın ve 20. yüzyıl başlarının sınıf haritası tersine dönmektedir⁴⁰. Bu durum, küresel eşitsizliğin mağdurlarının, küresel adalet için ortak çaba harcamasını zayıflatan bir ironi olarak çözüm beklemektedir.

Küresel eşitsizliğin bir başka ironisi ise artan küreselleşmenin daha fazla kamusal müdahale ve harcama gerektirmesidir. Ekonomilerin dış açılmasının -dış soklara ve etkilere daha fazla maruz kalmasının- bunların yaratacağı olumsuzlukları gidermek için kamu harcamalarının artırılmasına yol açacağı; ekonomide açıklık ile kamu harcamalarının artması arasında açık bir bağ olduğu dile getirilmektedir⁴¹.

Küresel piyasa, gelirin yeniden dağılımı için kamusal müdahalelerin artırılması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu durum, küreselleşme koşullarında devletin yeniden dağıtıcı ve sosyal rolünü daha da artırmaktadır. Küreselleşmenin tehdidi altındaki ulus-devlet, bir yandan sosyal müdahalesine daha fazla ihtiyaç duyulan bir yapı, bir yandan da zayıflayan bir yapı olarak ciddi bir gerilim alanı haline gelmektedir.

⁴⁰ Korkut Boratav, A. Erinç Yeldan ve Ahmet H. Köse, *Globalization, Distribution and Social Policy*, New School University Center for Economic Policy Analysis, 2000, www.newschool.edu/cepa (Erişim, 1 Ekim 2004)

⁴¹ Hirst ve Thompson., s.164-165

IV. Türkiye’de Gelir Eşitsizliğinin Boyutları ve DİE verileri

A. DİE Gelir Dağılımı Anketlerinin Bulguları

Ülkemizdeki gelir eşitsizliğinin düzelmekte olduğu iddialarına son zamanlarda giderek daha fazla rastlanmakta, 2002 ve 2003 yıllarında yapılan Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Gelir dağılımı anketlerinin sonucuna göre, gelir eşitsizliğinin azaldığı iddia edilmektedir. DPT, 2001 krizi sonrası uygulanmakta olan istikrar programının özellikle yoksulluk ve gelir eşitsizliğini artırıcı yönde etkileri olabileceği uyarısını yaparken⁴², DİE anketleri bunun tersi sonuçları kamuoyuna aktarmaktadır.

DİE tarafından yapılan 2003 Hanehalkı Bütçe Anketi⁴³, “Gelir dağılımı makası daraldı” başlığıyla duyuruldu⁴⁴. Benzer değerlendirmeler 2003 yılında açıklanan “2002 Hanehalkı Bütçe Anketi” hakkında da dile getirilmişti⁴⁵.

DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarını açıklarken “gelir dağılımının düzelme içine girdiği” iddiasında bulundu⁴⁶ ve araştırmanın sonuçları için DİE Başkanı şu görüşleri dile getirdi:

“Konuyla ilgili olarak Milliyet’e konuşan Demir, “Çıkan sonuçlar ilk etapta bizi de şaşırttı, sürpriz geldi. Ama tekrar tekrar kontrol ettik. Tahminlerimizde hata yok” diyerek; anket sonuçları için esprili bir şekilde, “Bir - iki kriz daha yaşansa gelir dağılımı daha da adaletli hale gelecek⁴⁷” dedi.

Araştırmaya göre bireysel gelir eşitsizliği göstergesi olan Gini katsayısı 0.49’dan 0.44’e geriledi. 2002 gelir dağılımı anketinin sonucuna göre:

“Toplam kullanılabilir gelirden en az pay alan birinci %20’lik grubun, toplam gelir içindeki payı artarken, gelirden en fazla pay alan beşinci %20’lik grubun toplam gelir içindeki payı azaldı, Gelir dağılımı, 1994 yılına göre düzelme eğilimi içine girdi, Maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelirden aldığı pay artarken, müteşebbis gelirlerin aldığı pay geriledi.”⁴⁸

Benzer iyimser tablo 2003 Hanehalkı Bütçe Anketi sonucunda da çizildi. Anket sonuçlarına göre 2002 yılında 0.44 olan Gini katsayısının 2003 yılında 0.42’ye gerilediği ileri sürülmektedir.

⁴² DPT, Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni, İzmir İktisat Kongresi 2004, s. 3

⁴³ DİE, 06.10.2004 Haber Bülteni, *Gelir Dağılımı Sonuçları, 2003*

⁴⁴ Anadolu Ajansı, 10.06.2004

⁴⁵ Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 2003; Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 2003,

⁴⁶ DİE Haber Bülteni, Hanehalkı Bütçe Anketi Gelir Dağılımı Sonuçları, 6.11.2003

⁴⁷ Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 2003

⁴⁸ DİE (2003)

“2002 yılında beşinci %20’lik dilimde yer alan hanehalkları, birinci %20’lik dilimde yer alan hanehalklarının yaklaşık 9.4 katı gelir elde ederken, bu 2003 yılında 8.1 kata düşmüştür”.⁴⁹

DİE araştırmalarına göre 1987 yılından bu yana gelirin bireysel dağılımı, (hane halkı açısından dağılımı) Tablo 4’teki gibi gerçekleşmiştir. 1987’de nüfusun en zengin yüzde 20’si en yoksul yüzde 20’nin 9.6 katı gelir elde ederken, 2003 araştırmasına göre 8.1 kat fazla gelir elde etmiştir. Özellikle 1994 anketi ile karşılaştırıldığında 2003 anketi belirgin bir iyileşme sergilemektedir. Ancak 1994 ve 2002 anketlerinin karşılaştırması dönemsel özellikleri nedeniyle eleştirilmektedir.

“Devlet İstatistik Enstitüsü ciddi bir devlet kuruluşudur. Çalışanları işlerinin uzmanı ve iyi niyetli kişilerdir. Ancak 2002 yılı hane halkı bütçe anketi ile bulunan sonuçlar "makul/akla yakın" görülüyor. Bunun nedenleri şunlar olabilir:

1994 yılı ekonomide “kriz” yılı idi. Ekonomi yüzde 6.1 oranında küçülmüştü. 2002 yılı ekonomide “büyüme” yılı idi. Ekonomi yüzde 7.8 oranında büyümüştü. Kriz ve büyüme yıllarında halkın geliri de, halkın tüketim kalıpları da değişir. 1994 ile 2002 yılının karşılaştırılması sağlıklı olamaz.⁵⁰

Tablo 4: DİE Anketlerine Göre Bireysel Gelir Dağılımı (1987-2003)

Yüzde 20'lik Dilimler (Yoksuldan Zengine Doğru)	1987	1994	2002	2003
Birinci %20	5,2	4,9	5,3	6
İkinci %20	9,6	8,6	9,8	10,3
Üçüncü %20	14,1	12,6	14	14,5
Dördüncü %20	21,2	19	20,8	20,9
Beşinci %20	49,9	54,9	50,1	48,3
Beşinci %20'nin Birinci %20'ye oranı	9,6	11,2	9,5	8,1
Gini Katsayısı	0,44	0,49	0,44	0,42

Kaynak: DİE

⁴⁹ DİE (2004)

⁵⁰ Güngör Uras, “Hane halkı gelirinin % 35.8’i ücret % 14.2’si devlet yardımı”, Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 2003

B. DİE Araştırmalarının Sorunlu Yanları

DİE gelir dağılımı anketleri kapsam, yöntem ve karşılaştırılabilirlik açısından önemli sorunlar içermektedir. 1994, 2002 ve 2003 anketlerinin karşılaştırılmasında anket kapsamı önemli bir sorun olarak gözükmektedir. 1987 anketi 26.400, 1994 anketi 26.256 hane halkını kapsarken, 2002 anketi 9.600, 2003 anketi ise 25.920 hane halkını kapsamıştır. 1994-2002 ve 2002-2003 anketleri kapsam açısından karşılaştırma sorunları içermektedir.

“1994 yılı araştırmasında 26.256 örnek aileye ulaşılmıştı. 2002 yılı araştırması 9.600 aileyi kapsıyor. Bütün bunlar nedeniyle 1994 yılı rakamlarıyla 2002 yılı rakamlarını karşılaştırmak, 2002 yılında ‘çok şey iyiye gitmiş/çok şey düzelmiş’ demek doğru olamaz.”⁵¹

Diğer bir yönetsel sorun ise “anket ile saptanan kullanılabilir gelirin”, “gerçek kullanılabilir gelire” oranıdır. Bunun önemi anket çalışması sırasında hane halkının gerçek kullanılabilir gelirinin ne kadarının saptanabildiğidir. Hanehalkının özellikle vergilendirilmemiş gelirini saklama eğilimi içinde olması nedeniyle, anketlerin kullanılabilir gelirin ne kadarını saptayabildiği büyük önem taşımaktadır.

Kullanılabilir gelir iki yolla saptanmaktadır: milli gelir hesaplamasına dayalı olarak ve anket yoluyla. Kullanılabilir gelirin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) üzerinden hesaplanması gelir yoluyla hesaplama yöntemine dayalıdır. Gelir yoluyla milli gelir hesaplaması sonucunda faktör gelirlerine (ücret-maaş, kâr, faiz, rant) göre gelirin dağılımı ve faktörlerin kullanılabilir geliri ortaya çıkar. Bu hesaplamada işgücü ödemeleri ile işletme artığı (tarım ve tarım dışı) yer alır. Gelir yoluyla GSYİH hesaplanması sonucunda kullanılabilir gelir ortaya çıkar. Kullanılabilir gelirin miktarı ve dağılımı, gelir dağılımı anketleri yoluyla da hesaplanabilir.

Gelir dağılımı anketleri ile ortaya çıkan kullanılabilir gelir ile GSYİH hesaplaması sonucu ortaya çıkan kullanılabilir gelirin birbirine oranı gelir dağılımı anketlerinin sağlıklılığı açısından büyük önem taşımaktadır. İki farklı yöntemle saptanan kullanılabilir gelir arasında büyük farklar olması anket sonuçlarını tartışılabilir hale getirecektir. Örneğin 2002 gelir dağılımı anketinde 86 katrilyon TL tutarında, 2003 araştırmasında ise 110 katrilyon TL tutarında bir gelir anketlere yansımamıştır. DİE başkanı bu konuda şu görüşleri dile getirmiştir⁵².

“Katılımcı sayısının yeterli olduğunu, kişilerin gelirlerini saklama gibi bir eğilim içinde bulduklarını ima edecek bir bulguya rastlanmadığını söyleyen Demir, ‘Biz ankete katılanlara beyanlarının ne vergi ne de başka bir konuyla ilişkilendirilmeyeceği güvencesini veriyoruz’ dedi. Demir, Eylülde açıklanan GSMH rakamlarıyla kullanılabilir gelir arasındaki 77 katrilyonluk farkı ise ‘Tüm dünyada böyle bir fark çıkar. Bu tolere edilebilir’ diye niteledi”.

⁵¹ Uras, aynı yerde

⁵² Milliyet Gazetesi 7 Kasım 2003

Oysa, OECD standartlarına göre, anket yoluyla saptanan kullanılabilir gelirin gerçek kullanılabilir gelire oranı yüzde 90 üzerinde gerçekleşirse bu oran ‘iyi’, yüzde 70-89 arası olursa ‘ılımlı’, yüzde 70’in altında gerçekleşirse ise ‘tartışmalı’ olarak kabul edilmektedir⁵³. Dolayısıyla DİE anketleri tolere edilmesi güç farklar içermekte ve bu nedenle ulaştığı sonuçlar tartışmalı olmaktadır.

Tablo 5: Kullanılabilir Gelire İlişkin Çelişkili Veriler

	Gelir Yöntemiyle GSYİH	Kullanılabilir Gerçek Gelirin GSYİH’ye Oranı	Anketlere Göre Kullanılabilir Gelirin GSYİH’ye Oranı	Anketlerin Saptadığı Kullanılabilir Gelirin Gerçek Kullanılabilir Gelire Oranı	OECD Standardına Göre
1987	100	83,0%	70,0%	84,3%	ılımlı
1994	100	84,6%	57,1%	67,5%	tartışmalı
2002	100	79,3%	48,2%	60,8%	tartışmalı
2003	100	75,7%	45,0%	59,4%	tartışmalı

Kaynak: 1987 için TUSİAD (2000), s. 39; Diğer yıllar DİE verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Görüldüğü gibi DİE’nin gelir dağılımı anketleri toplam kullanılabilir gelirlerin saptanması açısından sorunludur. 1987 yılında gerçek kullanılabilir gelirin yüzde 84,3’ünü saptayan anket, 2003 yılında yüzde 60’ın altına düşmüştür (Tablo 5). Anketlerin gerçek kullanılabilir gelirleri saptama oranı, her araştırmada gerilemektedir. Bu durum düşük ve yüksek gelir grupları arasındaki eşitsizliğin tam olarak ortaya çıkmasını engellemektedir. Diğer bir deyişle gelir eşitsizliğinin olduğundan daha düşük gözükmesine yol açmaktadır. Bunu daha yakından görebilmek için DİE gelir dağılımı anketlerinde eksik çıkan gelir miktarlarına ve bunun gelir türlerine göre dağılımına bakmak yeterlidir.

⁵³ TUSİAD, s. 40.

Tablo 6: Anketlerde Beyan Edilmeyen Gelir (Katrilyon TL)

	2002	2003
Gerçek Kullanılabilir Gelir (GSYİH içinde)	219,0	272,0
Anketler Göre Kullanabilir Gelir	133,0	162,0
Fark	86,0	110,0
Gerçek Ücret Geliri (GSYİH içinde)	73,8	93,9
Gerçek Diğer Gelir (GSYİH içinde)	144,9	179,9
Ankete Göre Ücret Geliri	51,8	67,5
Ankete Göre Diğer Gelirler	58,3	61,8
Saptanamayan Ücret geliri	22,0	26,4
Saptanamayan Diğer Gelir	86,6	118,1
Saptanamayan Gelir Oranı	39,3%	40,4%
Saptanamayan Ücret Geliri Oranı	29,8%	28,1%
Saptanamayan Diğer Gelir Oranı	59,8%	65,6%

Kaynak: DİE verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır

Tablo 6’da görüldüğü gibi ücret geliri elde edenlerin gerçek gelirleriyle beyan ettikleri gelir arasındaki fark yüzde 30’un altındayken, diğer gelir sahiplerinin (kâr, faiz, rant) gelirlerinin yüzde 60’dan fazlasını beyan etmedikleri anlaşılmaktadır. Yüksek gelir dilimlerinde yer alan diğer gelir sahiplerinin gelirlerini tam olarak beyan etmemeleri sonucunda gelir dilimleri arasında yapay bir yakınlama, gelir makasında bir daralma ortaya çıkmakta, böylece gelir eşitsizliğinde var olmayan (fiktif) bir iyileşme gözükmektedir. Bu nedenle anketler sonucunda ücretli kesimin gelirden aldığı pay artmış, diğer gelir kesimlerinin payı azalmış gözükmektedir. 2002 DİE anketinde diğer gelir sahipleri (kâr, faiz ve rant) gelirden yüzde 30 pay almış gözükürken gelir yoluyla hesaplanan GSYİH tablosunda yüzde 54 pay almış gözükmektedir. GSYİH sonuçları ile anket sonuçları aynı gelir kategorileri arasında yüzde 100 farklar içermektedir. Bu durumun, DİE gelir dağılımı anketlerinin güvenilirliğini zedelediği belirtilmektedir⁵⁴.

C. Gelirin Sınıfsal Dağılımı Düzeliyor mu?

DİE gelir dağılımı anketlerinin bir diğer tartışmalı yanı ise, sınıfsal (fonksiyonel) gelir dağılımına ilişkin sonuçlarıdır. Gelir yoluyla hesaplanan GSYİH üzerinden ulaşılan fonksiyonel gelir dağılımı ile DİE gelir dağılımı anketlerinden elde edilen fonksiyonel gelir dağılımı arasında büyük uyumsuzluk vardır. DİE’nin 1994, 2002 ve 2003 gelir dağılımı anketlerinin sonuçlarına göre ücret gelirlerinin

⁵⁴ Mustafa Sönmez, “DİE’nin gelir dağılımı komedisi”, 8 Kasım 2003, www.ntvmsnbc.com.tr/news/242978.asp?cp1=1

(işgücü ödemelerinin) toplam faktör gelirleri içindeki payı giderek artmakta, buna karşılık işveren ve kendi hesabına çalışanların gelirleri düşmektedir. 15 ve daha yukarı yaştaki çalışan hanehalkı fertlerinin işteki durumlarına göre yıllık kullanılabilir esas iş gelirlerinin 1994-2003 yıllar arasında oransal dağılımı (fonksiyonel gelir dağılımı) Tablo 7’de görülmektedir

Tablo 7: DİE Gelir Dağılımı Anketlerine Göre Gelirin Sınıfsal Dağılımı

	1994	2002	2003
Ücretli maaşlı	35,1%	50,1%	52,8%
Yevmiyeli	6,0%	3,3%	3,5%
Toplam İş Gücü	41,1%	53,4%	56,3%
Kendi hesabına çalışan	37,7%	29,7%	25,1%
İşveren	21,2%	16,9%	18,6%
Kişi Başına İşveren gelirin Kişi Başına işgücü gelire oranı	4,4	3	2,7

Kaynak: DİE 1994, 2002 ve 2003 Gelir Dağılımı Anketleri

Anketlerin bir diğer çarpıcı yanı ise ücret geliri elde edenlerin toplam çalışan nüfus içindeki payıdır. Hane halkı işgücü anketlerinin sonuçlarına (HHİGA) göre ücret geliri elde edenlerin istihdam içindeki oranı ise 1994 yılında %40,9 2002 yılında yüzde 49,8, 2003 yılında ise yüzde 50,6’dır. Böylece DİE gelir dağılımı anketleri ücretlilerin, çalışan nüfus içindeki paylarından daha yüksek bir gelir elde ettiğini öne sürmektedir. Ancak anketlerin saptadığı “esas işi olan fert” sayısı da ilginç özellikler ortaya koymaktadır. DİE gelir dağılımı anketine göre 1994 yılında 24.5 milyon olan esas işi olan fert sayısı, 2003 yılında 21.7 milyona düşmüştür. Oysa 1994 yılı için HHİGA toplam istihdamı 20 milyon olarak vermektedir⁵⁵.

DİE anketlerinin sonuçlarına göre, işverenlerin elde etmiş olduğu kişi başına gelirin, kişi başına işgücü gelire oranında iyileşme yaşanmıştır. 1994 yılında ortalama işçi gelirin 4.4 katı olan ortalama işveren geliri 2003 yılında 2.7 kata düşmüştür. Ancak gelir yolu ile hesaplanan GSYİH’den hareketle ulaşılan fonksiyonel gelir dağılımı sonuçları, DİE gelir dağılımı anketlerini doğrulamamaktadır. 1990-2003 arası fonksiyonel gelir dağılımına bakıldığında anketlerde gözükeneğin tam tersine bir bozulma yaşandığı görülmektedir. Gelir dağılımı anketleri sonuçlarına göre 1994 yılında yüzde 35.1 olan ücret ve maaş ödemeleri payı, 2003 yılında yüzde 53’e çıkmış gözükmektedir. Oysa GSYİH yoluyla hesaplanan fonksiyonel gelir dağılımı sonuçlarına göre, 1991 yılında yüzde 31.9’a olan işgücü ödemeleri payı 2003 yılında yüzde 26.1’e gerilemiştir.

Ücret gelirlerinde, özellikle dönemin işçi eylemleri ve toplu iş sözleşmelerinin de etkisiyle 1990-1993 arasında ciddi bir yükselme yaşanmış emekçiler

⁵⁵ DİE, Hane Halkı İşgücü Veri Tabanı (www.die.gov.tr)

1980 sonrası yaşanan olumsuz tabloyu lehlerine çevirmişlerdir⁵⁶. 1990-1993 arası dönemde işgücü ödemelerinin GSYİH içindeki payı ortalama yüzde 30.4 olarak gerçekleşmiştir. 1994-1998 döneminde ise gerek 5 Nisan 1994 krizi, gerekse 1997-98’da yaşanan uluslararası krizlerin etkisi Türkiye’de gelirler üzerinde bir basınç oluşturmuş ve işgücü ödemelerinin payı yüzde 24.6’ya gerilemiştir⁵⁷. 2001 krizi ile gerileme eğilimi gösteren işgücü ödemelerinin dönem boyunca ortalama ağırlığı yüzde 28.2 olarak gerçekleşmiştir. Gelirin fonksiyonel dağılımında göze çarpan en önemli eğilim, ücret geliri elde edenlerin toplam istihdam içindeki payının artmasına karşın, GSYİH içindeki payının gerilemesidir. 1990’da, toplam istihdam içinde yüzde 39 olan ücretlilerin (ücret, maaş ve yevmiye geliri elde edenler) oranı, 2003 yılında yüzde 50.6’ya ulaşmış, ancak GSYİH içindeki payları yüzde 26’ya gerilemiştir (Tablo 8).

Tablo 8: Gelir Yoluyla GSYİH İçinde İşgücü Ödemelerinin Payı ve İstihdam İçinde Ücretlilerin Oranı

Yıllar	İşgücü Ödemelerinin GSYİH İçinde Oranı	Ücretlilerin Toplam İstihdama Oranı
1990	27,2%	39,0%
1991	31,9%	38,0%
1992	31,7%	39,7%
1993	30,9%	42,2%
1990-1993	30,4%	39,7%
1994	25,5%	40,9%
1995	22,2%	41,5%
1996	23,9%	42,8%
1997	25,8%	44,6%
1998	25,5%	44,6%
1995-1998	24,6%	42,9%
1999	30,7%	45,0%
2000	29,2%	48,6%
2001	28,3%	47,2%
2002	26,7%	49,8%
2003	26,1%	50,6%
1999-2003	28,2%	48,2%
1990-2003	27,7%	43,6%

Kaynak: DİE Hane Halkı İşgücü Veri Tabanı; DİE Gelir Yöntemiyle GSYİH 1987-2002; DİE Gelir Yöntemiyle GSYİH 2003

⁵⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.175-176.

⁵⁷ Bu dönemde Gümrük Birliği’nin beraberinde getirdiği rekabetin ücretlilerin gelir düzeyi üzerinde bir basınç oluşturduğu dikkate alınmalıdır.

D. Sosyal Harcamaların (Transfer ödemelerinin) ve Vergi Politikalarının Rolü

DPT, Türkiye’de gelir eşitsizliğinin süregelenleştiğini ve 1987, 1994 ve 2002 bireysel gelir dağılımı araştırmalarının anlamlı bir iyileşmeye işaret etmediğini vurgulamaktadır⁵⁸. Türkiye’de piyasa gelir eşitsizliği AB ülkeleri ile eşdeğer düzeyde olmasına karşın, AB ülkelerinde bu eşitsizlik kamu müdahalesi ile yarı yarıya azaltılırken Türkiye’de böyle güçlü bir yeniden dağılım etkisi görülmemektedir⁵⁹.

Gelirin piyasada dağılımına müdahalenin en önemli araçları sosyal nitelikli harcamalar (transfer ödemeleri) ve vergi politikalarıdır. Vergi politikaları ile düşük gelir gruplarından daha az ya da hiç vergi almamak böylece harcanabilir gelirlerini yükseltmek, öte yandan yüksek gelir gruplarından daha yüksek vergi alarak harcanabilir gelirlerini azaltmak gelirin yeniden dağıtılmasının araçlarından biridir. Bir diğer yeniden bölüşüm yöntemi ise toplanan vergilerin ve kamu gelirlerinin düşük gelir gruplarına transferi yoluyla bu grupların harcanabilir gelirleri artırmaktır. Özellikle Kıta Avrupası ülkelerinde etkin olarak kullanılan bu yeniden dağılım yöntemi, ülkemizde etkin bir araç olarak kullanılmamakta, bu yolla piyasa eşitsizliği üzerinde etkin bir iyileştirme sağlanamamaktadır⁶⁰. Bütçe’den sosyal güvenlik için yapılan transferlerin yetersizliği ve vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin oranının çok yüksek olması, piyasa dağılımının iyileştirilmesine olanak vermemektedir⁶¹

Ülkemizde, önemli bir bölümü sosyal güvenlik sistemine, son yıllarda yapılmaya başlanan transferlerden oluşan toplam sosyal harcamalarının düzeyi, OECD ve AB ortalamasının yarısına dahi ulaşmamaktadır⁶². Ülkemizde sosyal güvenlik sistemi devlet katkısı öngörülmeden kurulmuştur. Ancak devlet kendi katkısının olmadığı sosyal güvenlik sisteminin birikimleri (özellikle SSK primlerini) ucuz iç borçlanma aracı olarak yıllarca kullanmıştır. Sosyal güvenlik sistemine, uzun vadeli sigorta kollarının mali açmaza düştüğü 1990’lı yıllara kadar bütçeden kaynak aktarılmamıştır. Bugün bütçeden sosyal güvenlik kurumlarına ayrılan ödeneğin GSMH’ye oranı yüzde 4 civarındadır. İşsizlik sigortası fonuna aktarılan devlet katkısı ise GSMH’nin binde 1’i düzeyindedir. Bütçeden sosyal güvenlik kurumlarına aktarılan bu kaynaklar hükümetler tarafından yoğun bir dezenformasyon eşliğinde “karadelik” olarak nitelenmektedir⁶³. Oysa devletin normal yollardan, düzenli

⁵⁸ DPT (2004), s. 4.

⁵⁹ DPT (2004), s.9.

⁶⁰ TUSİAD, s. 60-61, 118

⁶¹ DPT (2004), s.9

⁶² OECD Sosyal Koruma İstatistikleri 1998 yılına ait veriler

<http://www.oecd.org/dataoecd/43/14/2087083.xls> (Erişim: 19 Ocak 2004)

⁶³ 19 Ekim 2004 tarihli gazetelerde 2005 Bütçesi ile ilgili yer alan haberler; Aziz Çelik, “İmdat Sosyal Güvenlik”, Radikal 2, 24 Ekim 2004; Aziz Çelik, *Başbakan SSK’da yanltt*, Radikal Gazetesi 9 Kasım 2004.

olarak finansmanına katılmadığı sosyal güvenlik kurumlarının açıklarını bütçeden kaynak ayırarak kapatması bir yük olarak görülemez⁶⁴.

Tablo 9: Sosyal Güvenlik Kurumlarına Transferlerin GSMH’ye Oranı

	1998	1999	2000	2001	2002
Emekli Sandığı	1,0%	1,3%	1,4%	1,5%	1,8%
SSK	0,8%	1,4%	0,3%	0,4%	1,2%
Bağ-Kur	0,8%	0,8%	0,8%	0,8%	1,1%
İşsizlik Sigortası				0,2%	0,1%
Toplam	2,6%	3,5%	2,5%	2,9%	4,2%

Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Kontrol Genel Müdürlüğü İstatistikleri

Vergi gelirlerinin bileşimi gelir eşitsizliğin iyileştirilmesinin önünde bir diğer engeldir. Gerek dolaylı/dolaysız vergi oranları gerekse, gelirden alınan vergilerin bileşimi vergi yoluyla gelir eşitsizliğinin iyileştirilmesine olanak vermemekte, vergilerin bileşimi gelir eşitsizliğini daha da bozucu sonuçlar doğurmaktadır⁶⁵. Ülkemizde toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin (tüketim üzerinden alınan vergiler) payı hızla artmaktadır. 2005 bütçe tasarısında dolaylı vergilerin oranı yüzde 73.6’ya ulaşmıştır⁶⁶. Dolaylı vergiler, gelir düzeyi ne olursa olsun tüm bireylerden aynı oranda alındığı için, bu vergilerin artışı vergi yükünün, düşük gelirli kesimlere kaymasına yol açacaktır. Vergi politikalarının bir gelir dağılımı aracı olarak kullanılabilmesinin koşulu, dolaylı vergilerin azaltılarak dolaysız vergilerin (gelir, kazanç ve servetten alınan) artırılmasıdır.

Türkiye’de 1960’ların başlarında yüzde 67 olan dolaylı vergiler, 1980’de yüzde 37’ye gerilemiş, ancak daha sonraki yıllarda yeniden artış göstererek bugünkü seviyesine yükselmiştir (Tablo 10). Böylece vergi ödemeleri tüketim harcamaları üzerine yüklenmiş ve gelirinin önemli bir kısmını harcayan, marjinal tüketim eğilimi yüksek olan düşük gelir grupları daha çok vergi ödemek zorunda kalmıştır.

⁶⁴ Recep Kapar, “Sosyal Güvenlik Sistemine Reform Önerisi”, *Sendikal Notlar*, Sayı 23, Ağustos 2004, s. 32.

⁶⁵ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001, s. 74.

⁶⁶ 2005 Bütçe hedefi

Tablo 10: Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı 1963-2002

Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler	Yıllar	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler
1963	33%	67%	1983	57%	43%
1964	33%	67%	1984	57%	43%
1965	33%	67%	1985	47%	53%
1966	34%	66%	1986	52%	48%
1967	34%	66%	1987	50%	50%
1968	35%	65%	1988	50%	50%
1969	35%	65%	1989	53%	47%
1970	38%	62%	1990	52%	48%
1971	38%	62%	1991	52%	48%
1972	39%	61%	1992	50%	50%
1973	42%	58%	1993	49%	51%
1974	46%	54%	1994	48%	52%
1975	47%	53%	1995	41%	59%
1976	47%	53%	1996	39%	61%
1977	53%	47%	1997	41%	59%
1978	57%	43%	1998	47%	53%
1979	58%	42%	1999	45%	55%
1980	63%	37%	2000	41%	59%
1981	60%	40%	2001	40%	60%
1982	60%	40%	2002	34%	66%

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü İstatistikleri

Vergi politikaları ile ilgili diğer bir konu ise gelir ve servet üzerinden alınan dolaysız vergilerin bileşimidir. Ülkemizde gelirden alınan vergiler, toplam vergi gelirlerinin yüzde 32.4’ünü, servetten alınan vergiler ise yüzde 1.2’sini oluşturmaktadır. Servet vergisi gerçek anlamda bir birikmiş zenginliğin vergilendirilmesi aracı olmayıp, daha çok motorlu taşıtlar vergisi niteliğindedir. Sonuç olarak, dolaysız vergilerin esas bölümü gelirden alınan vergilerden oluşmakta ve bu nedenle gelir vergilerinin bileşimi gelir eşitsizliği açısından büyük önem taşımaktadır. Gelirden alınan vergiler içinde, gelir vergisi yüzde 23 ile belirleyici bir yer tutarken, kurumlar vergisi (şirketlerin ödemiş olduğu vergiler) yüzde 9.3 oranında kalmaktadır.

Gelir vergisinin ayrıntısına baktığımızda ise, bu verginin beklenenin aksine gelir eşitsizliğini giderici bir işlevinin olamayacağı görülmektedir. Beyana dayalı gelir vergisi (ücret dışı gelirlerin vergisi) yüzde 1.4 iken, gelir vergisi tevkifatı yoluyla doğrudan ücretliler tarafından ödenen vergilerin toplam vergi gelirlerine oranı yüzde 20.9’dur (Tablo 11). Ülkemizde gelir vergisi asıl olarak bir ücretliler vergisidir.

Gelirin yeniden dağılımı açısından önemli bir araç olan ücret gelirlerine ilişkin vergi muafiyeti yöntemi ise son derece sınırlı uygulanmıştır. 1981 yılında asgari ücret üzerinden vergi muafiyeti yüzde 69 idi. Ancak daha sonraki yıllarda vergi muafiyeti sistematik olarak azaltıldı; 2003 yılında vergiden muaf ücret, asgari ücretin yüzde 15’i düzeyine düştü ve 2004 yılında ise tümüyle kaldırıldı⁶⁷. Böylece düşük ücretliler daha fazla vergi ödemek durumunda kaldılar.

Tablo 11 : Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı

VERGİ GELİRİ TÜRÜ	1992	2002
VERGİ GELİRLERİ TOPLAMI (1+2+3+4)	100%	100%
1 - GELİRDEN ALINAN VERGİLER (A+B)	49,5%	32,4%
A - GELİR VERGİSİ (a+b+c)	42,4%	23,0%
a - Beyana Dayalı Gelir Vergisi	5,1%	1,4%
b - Götürü Usulde Gelir Vergisi (Basit Usul)	0,3%	0,1%
c- Gelir Vergisi Tevkifatı	35,7%	20,9%
B - KURUMLAR VERGİSİ	7,1%	9,3%
2 - SERVETTEN ALINAN VERGİLER	0,9%	1,2%
3 - MAL VE HİZMETLERDEN ALINAN VERGİLER	33,4%	50,4%
4 - DIŞ TİCARETTEN ALINAN VERGİLER	16,1%	15,9%
Dolaylı Vergilerin Toplam Vergilere Oranı	49,6%	66,3%
Gelir Vergisi İçinde Gelir Vergisi Tevkifatı (a/A)	84,3%	91,1%

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü İstatistikleri

⁶⁷ 24.4.2003 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 4842 sayılı yasa ile Gelir Vergisi Kanunu (GVK)’nın 31. maddesinde yer alan ve gerçek ücretlerde vergi indirimine olanak sağlayan düzenlemeye son verildi. 1 Ocak 2004 tarihinden geçerli olmak üzere ücret gelirlerinden özel indirim uygulaması yürürlükten kaldırıldı. Aziz Çelik, “Ücretliler Daha Çok Vergi Ödeyecek”, Dünya Gazetesi 30 Ocak 2004

Vergi politikalarının gelir eşitsizliğini artırıcı bir diğer etkisi de vergi dilimlerine ilişkindir. Bilindiği gibi gelir vergisi artan oranlı bir vergidir ve bu nedenle vergi dilimleri çok büyük önem taşır. Ülkemizde ücretliler için vergi oranları yüzde 15’ten başlamakta ve yüzde 40’ kadar yükselmektedir. Her yıl bu oranların uygulanacağı vergi dilimleri hükümet tarafından kararlaştırılmaktadır. Çalışanlardan alınan verginin reel olarak aynı kalması için vergi dilimlerinin enflasyon oranında artırılması gerekir. Aksi halde ücretliler daha üst oranlardan vergi ödemek zorunda kalır ve vergi yükleri artar. Ülkemizde vergi dilimi artışları, ücretlilerin vergi yükünü artırmanın dolaylı bir aracı olarak kullanmakta, vergi dilimlerindeki artış enflasyonun çok altında saptanarak düşük gelirlilerden alınan reel vergi miktarı artırılmaktadır.

2000 ve 2003 yılı ücretliler gelir vergisi (dilimlerinin) tarifesinin karşılaştırması bu çarpıcı gerçeği gözler önüne seriyor. 2000-2003 yılları arasında gelir vergisi dilimlerinde yüzde 90 ile yüzde 100 arasında bir artış yapılırken, aynı dönemde (1 Ocak 2000-31 Aralık 2002 arası) TÜFE yüzde 190 oranında artmıştır⁶⁸. Böylece özellikle düşük ve orta gelirliler üzerindeki vergi yükü enflasyonun çok üzerinde artış göstermiştir. Bir diğer ifadeyle enflasyon-vergi dilimleri ilişkisi hükümetler tarafından gelir eşitsizliğini daha da artıran ve ücretlilerin kullanılabilir gelirlerini azaltan gizli bir vergi artış mekanizması olarak kullanılmaktadır.

Sonuç olarak ülkemizde sosyal transferler ve vergi politikalarının gelirin piyasada oluşan eşitsizliğini giderici bir rol oynadığını söylemek mümkün değildir. Ülkemizde gelir dağılımı esasen piyasada belirlenmektedir. Çalışanların piyasa dağılımında gelirden daha fazla pay almalarına imkan verecek toplu sendikal haklardan çok az yararlanmaları ve gelirin yeniden dağılımda devletin rolünün zayıflığı gelir eşitsizliğinin boyutlarını büyütmektedir.

V. Gelir Eşitsizliği, Sosyal Devlet ve Kapitalizm Modelleri

Piyasada oluşan gelir eşitsizliğinin giderilmesinde kamusal müdahale, sosyal refah devleti harcamaları önemli bir rol oynamaktadır. Kamu otoritesi bir yandan vergilendirme yoluyla yeniden paylaşımı sağlarken, öte yandan sosyal nitelikli kamu harcamaları yoluyla çeşitli gelir grupları ve sınıfların piyasa dağılımı ile elde ettikleri payı değiştirebilmektedir. Devletin gelir eşitsizliğine ve piyasa dağılımına birinci müdahalesi esas olarak gelir vergisi yoluyla olur. İkinci müdahale ise devletin toplamış olduğu vergileri bireyler arasında karşılıksız olarak dağıtması ile (sosyal

⁶⁸ Aziz Çelik, “Sigorta Primleri, Vergi Dilimleri ve Çifte Standart”, Dünya Gazetesi 11 Eylül 2003

güvenlik ödemeleri, vergi iadeleri vb.) gerçekleşir⁶⁹. Gelir eşitsizliğine, piyasa dağılımına müdahale edilmemesi, yüksek gelir gruplarının daha fazla tasarruf etmesine, bunları yatırıma dönüştürmesine ve böylece büyüme ile birlikte daha fazla gelir elde etmesine ve gelir eşitsizliğinin daha da büyümesine yol açmaktadır⁷⁰. Tüm bu yeniden dağıtım mekanizması sonuç olarak karşımıza “sosyal devlet” sorunsalını getirmektedir.

A. Kapitalizm Modelleri

Sosyal harcamaların yüksek olduğu ülkelerde, piyasanın yarattığı gelir eşitsizliğinin önemli oranda iyileştirildiğini görmekteyiz. Gini katsayıları ve gelir dilimleri esas alınarak yapılacak karşılaştırmalarda sosyal harcamaların yüksek düzeyine paralel olarak gelir eşitsizliğinin azaldığı görülmektedir. Tablo 12’de en yüksek sosyal harcamaya sahip Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerinde Gini katsayısının ve zengin/yoksul farkının düşüklüğü göze çarpmaktadır. Sosyal harcamalarda ilk sırayı alan İsveç’te Gini katsayısı 0.25 ve en yoksul yüzde 20 ile en zengin yüzde 20 arasındaki fark dört kattır. Buna karşılık ABD’de sosyal harcamaların düzeyi yüzde 14.6, Gini katsayısı 0,408 ve zengin yoksul yüzde 20’lik dilimler arasındaki fark 8.4 kattır.

Benzer gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında gelir eşitsizliği açısından yaşanan farkları bu ülkelerde uygulanan kapitalizm modelleri ve refah devleti politikaları ile açıklayabiliriz. Esping-Andersen’in sınıflandırması, kapitalizm modelleri arasındaki gelir eşitsizliği farkını açıklamakta yararlı olabilir. Esping-Andersen, refah devleti modellerine ilişkin oldukça tanınmış çalışması, *Refah Kapitalizmin Üç Dünyası*’nda (*The Three Worlds of Welfare Capitalism, 1990*) refah devleti uygulamalarını üç modele ayırarak inceler.

Bu üç farklı modelin, devlet müdahalesinin doğası, sosyal gruplar arasındaki farklılaşmanın derecesi ve piyasaların bürokratik mekanizmalarla ne ölçüde yer değiştireceği gibi konularda farklı varsayımları ve etkileri vardır. Esping-Andersen, ekonomik olarak benzer gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerin refah rejimlerindeki farkların, işçi hareketinin politik gücünün farklılığından kaynaklandığını vurgulamaktadır⁷¹. Esping-Andersen’in üçlü refah devleti modelinin özellikleri şunlardır⁷²:

⁶⁹ TÜSİAD, s. 21.

⁷⁰ DPT (2001), s. 68.

⁷¹ Manning, Nick. “Welfare, Ideology, and Social Theory”. *Social Policy* (Ed: John Baldock ve diğerleri). Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2003, s.47.

⁷² Manning, s. 48; Allan Cochrane ve diğerleri (Ed.), *Comparing Welfare State*, Second Edition, London: Sage Publications, 2002, s. 10-11; Gøsta Esping-Andersen, *Why We Need a New Welfare State* New York: Oxford University Press (2003) s.13-17.

Tablo 12: Gelir Eşitsizliği ve kapitalizm modelleri, sosyal devletin rolü

	Sosyal Harcama (GSMH İçinde, %)	Gini katsayısı	En Zengin % 20'nin En Yoksul % 20'ye oranı
İsveç	31,0	25,0	4,0
Danimarka	29,8	24,7	4,3
Fransa	28,8	32,7	5,6
İsviçre	28,3	33,1	5,8
Almanya	27,3	28,3	4,3
Norveç	27,0	25,8	3,9
Avusturya	26,8	30,0	4,7
Finlandiya	26,5	26,9	3,8
İtalya	25,1	36,0	6,5
İngiltere	24,7	36,0	7,2
Belçika	24,5	25,0	4,5
Hollanda	23,9	32,6	5,5
Yunanistan	22,7	35,4	6,2
Lüksemburg	22,1	30,8	4,6
Yeni Zelanda	21,0	36,2	6,8
İspanya	19,7	32,5	5,4
Portekiz	18,2	38,5	8,0
Kanada	18,0	33,1	5,8
Avustralya	17,8	35,2	7,0
İrlanda	15,8	35,9	6,1
ABD	14,6	40,8	8,4
Türkiye (*)	11,6	42,0	7,7

Kaynak: Sosyal Harcamalar için OECD Sosyal Koruma İstatistikleri 1998 yılına ait veriler <http://www.oecd.org/dataoecd/43/14/2087083.xls> (Erişim: 19 Ocak 2004)

Gini Katsayısı ve Zengin-Yoksul Farkı için Human Development Report 2004,

(*) Türkiye için Gini katsayısı, DİE 2003 esas alınmıştır

Neo-liberal (Anglo-Amerikan) Model: ABD, Kanada, Avustralya ile 1980 sonrası İngiltere ve İrlanda'nın refah devleti modelini ifade etmektedir. Neo-liberal modelde parasız kamu hizmetlerinin düzeyi düşük, gelir eşitsizliği yüksektir. Devlet müdahalesi, sosyal refahın finansmanından daha çok piyasa düzenlemeleri şeklindedir ve model piyasa çözümlerini desteklemeyi ön plana alır. Bir yandan özel refah önlemlerinin bir norm olarak yerleşmesine çalışır öte yandan piyasa başarısızlığı karşısında kamu sorumluluğunu sınırlamayı hedefler.

Sosyal Demokrat (Nordic) Model: Hükümetin düzenleyici rolüne yüklediği önem açısından İskandinav modeli, uluslararası alanda yegane modeldir. Sosyal

hakların en fazla kurumsallaştığı ve piyasa dışından sağlanabildiği⁷³ bu modelde hem parasız kamu hizmetlerinin düzeyi yüksektir, hem de sınıflararası tabakalaşma, gelir eşitsizliği daha düşüktür. Liberal modelin tersine, refah devleti harcamalarının doğrudan hükümet tarafından finansmanı söz konusudur.

Korporatist Kıta Avrupası (Franco-German) Modeli: Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi ülkeleri kapsayan korporatist Orta Avrupa modeli, iki modelin bir karışımıdır ve esas olarak Bismarck modeline dayanır. Sosyal güvenlik sistemlerinde katılımcılardan alınan primler önemli yer tutar. Bu modelde, muhafazakar öğeler; aile reisinin gelirinin güvenceye alınması ve varolan sınıf farklarının ve statülerin korunması öncelikli bir konudur.

Farklı kapitalizm modelleri arasındaki fark özellikle Kıta Avrupası’nın sosyal korumacı modeli ile Anglo-Saxon modeli arasındaki mücadele günümüzde de devam etmektedir.

B. Piyasaya Müdahale Yoluyla Gelir Eşitsizliğinin İyileştirilmesi

Modern anlamda sosyal refah devleti İkinci Dünya Savaşı’nın ardından oluştu ve yaygınlaştı. 1929 Büyük Bunalımının ardından, 1930’lu yıllarda ABD’de New Deal dönemi ile başlayan sosyal korumayı ve devletin ekonomiye müdahalesini öngören yaklaşımlar savaş sonrası dönemde Batı Avrupa’da Sosyal Refah Devleti adı altında geniş uygulama alanı buldu. Keynesyen iktisat politikalarının uygulanması, genel olarak kamu harcamaları ve özel olarak ise kamu harcamaları içinde sosyal koruma harcamalarının oranında ciddi artışlar sağlandı ve gelirin yeniden dağılımı iyileşti.

Avrupa ve ABD’de savaş sonrası dönem, kapitalizmin gerçekten işlerliğini gösterdiği bir dönem olarak nitelenmektedir⁷⁴. 19. Yüzyılın sonlarında toplam yüzde 10 civarında olan kamu harcamaları, 1960’larda yüzde 28’e ve 1980’de yüzde 43’e ulaşmıştır. Avrupa ortalaması ise bu oranların üzerinde seyretmektedir. Avrupa ortalaması olarak kamu harcamaları 1960’da yüzde 29.4 iken, bu oran Avrupa dışı gelişmiş sanayileşmiş ülkelerde yüzde 24.2’dir. 1980’de ise bu oranlar sırasıyla 47.2 ve 37.3 olmuştur⁷⁵.

Kamu harcamalarındaki artışa paralel olarak kamu sübvansiyon ve transferlerinde de büyük artışlar yaşandı. 19. yüzyıl sonlarında Avrupa’da yüzde 1’e bile ulaşmayan kamu transfer harcamaları günümüzde yüzde 25’in oldukça üzerinde seyretmektedir (Tablo 13).

⁷³ Meryem Koray, *Avrupa Toplum Modeli*. İstanbul: Tüses Yayını, 2002, s. 181.

⁷⁴ Meryem Koray, *Değişen Koşullarda Sendikacılık*, İstanbul, 1994, s.10.

⁷⁵ Vito Tanzi ve Ludger Schuknecht, *Public Spending in the 20th Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 6-7.

Tablo 13: Kamu Sübvansiyon ve Transferleri 1870-1995 (GSMH’ye Oran)

	1870'ler	1937	1960	1970	1980	1995
Avustralya	-	-	6,6	10,5	16,7	19,0
Avusturya	-	-	17,0	16,6	22,4	24,5
Kanada	0,5	7,2	9,0	12,4	13,2	14,9
Fransa	1,1	7,2	11,4	21,0	24,6	29,9
Almanya	0,5	7,0	13,5	12,7	16,8	19,4
İtalya	-	-	14,1	17,9	26,0	29,3
İrlanda	-	-	-	18,8	26,9	24,8
Japonya	1,1	1,4	5,5	6,1	12,0	13,5
Yeni Zelanda	0,2	-	-	11,5	20,8	12,9
Norveç	1,1	4,3	12,1	24,4	27,0	27,0
İsveç	0,7	-	9,3	16,2	30,4	35,7
İsviçre	-	-	6,8	7,5	12,8	16,8
İngiltere	2,2	10,3	9,2	15,3	20,2	23,6
ABD	0,3	2,1	6,2	9,8	12,2	13,1
Belçika	0,2	-	12,7	20,7	30,0	28,8
Hollanda	0,3	-	11,5	29,0	38,5	35,9
İspanya	-	2,5	1,0	6,7	12,9	25,7
Kıta Avrupası Ortalaması	0,7	5,3	10,9	17,3	24,1	27,3
Avrupa Ortalaması	0,9	6,3	10,8	17,2	24,0	26,8
Avrupa Dışı Ortalama	0,5	3,6	6,8	10,1	15,0	14,7
Genel Ortalama	0,7	5,3	8,6	15,1	21,4	23,2

Kaynak: Tanzi, s. 31.

2. Dünya savaşı sonlarından başlayarak, kapitalist ekonomilerin istikrarlı olduğu ve Keynesyen politikaların uygulandığı refah devleti dönemlerinde, 1950 ile 1973 yılları arasında gelişmiş kapitalist ülkelerde kişi başına ortalama gelir önceki 130 yılın ortalamasına göre üç kat daha hızlı artmıştır⁷⁶. Ancak artan bu gelirin

⁷⁶ Ronaldo Munck, *Emeğin Yeni Dünyası*, Çeviren: Mahmut Tekçe, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s.24.

görece daha eşit paylaşımı piyasanın ötesinde kamusal müdahaleler yoluyla gerçekleştirmiştir.

Piyasa dağılımı aşamasındaki gelir eşitsizliği, gelirin yeniden dağıldığı nihai aşamaya göre çok daha derindir. O kadar ki nihai gelir eşitsizliği açısından görece iyi durumda olan pek çok Batı Avrupa ülkesinde, piyasa gelir dağılımı son derece kötüdür. Piyasa dağılımı ancak kamu müdahalesi ile iyileştirilmektedir. Tablo 14, piyasa dağılımı aşamasında ve kamu müdahalesi sonrasında gelir eşitsizliğinin boyutlarını göstermektedir. Gini katsayısı üzerinden yapılan bu karşılaştırma devletin gelir dağılımındaki düzenleyici ve belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. AB ülkelerinde kamu müdahalesi sonucu gelir eşitsizliğinde yaşanan iyileşme ortalama yüzde 42’ye yakındır.

Tablo 14: Sosyal transfer ve vergilerin gelir eşitsizliğinin azaltılmasında rolü- Gini Katsayısı (1998)

	Vergi ve Transfer Öncesi (Piyasa dağılımı)	Vergi ve Transfer sonrası (Yeniden Dağılım)	Eşitsizlikte Değişim
İsveç 1995	0,49	0,23	-52,8%
Belçika 1995	0,53	0,27	-48,4%
Danimarka 1994	0,42	0,22	-48,3%
Finlandiya 1995	0,39	0,23	-41,1%
Hollanda 1994	0,42	0,25	-39,9%
Almanya 1994	0,44	0,28	-35,3%
Avustralya 1993-94	0,46	0,31	-33,9%
İtalya 1993	0,51	0,35	-32,4%
ABD 1995	0,46	0,34	-24,4%
Japonya 1994	0,34	0,27	-22,1%

Kaynak: OECD, *Income Distribution And Poverty In Selected OECD Countries*. Economics Department Working Papers No. 189, Hazırlayanlar: Jean-Marc Burniaux, Thai-Thanh Dang, ve diğerleri, ECO/WKP(98)2, 1998, s. 39.

AB ülkeleri içinde vergi ve transferlerin yeniden dağıtıcı etkisi öylesine önemlidir ki, gelirin yeniden dağıtımını olmadığında yüzde 39 olarak hesaplanan yoksulluk riski sosyal transfer ve vergi politikaları ile yüzde 15’e düşmektedir⁷⁷.

Vergi ve transfer politikalarının piyasada oluşan gelir eşitsizliğine karşı dengeleyici rolü İngiltere örneğinde açık bir biçimde gözükmektedir. İngiltere’de 1961-1984 yılları arasında piyasa gelir eşitsizliği düzenli bir biçimde artarak Gini katsayısı bazında yüzde on yükselmiştir. Buna karşılık vergi ve transferler aracılığı ile kullanılabilir gelir aynı kalmış ve yeniden dağılım sonrası eşitsizlikte bir artış yaşanmamıştır. Ancak Thatcher’in vergi ve transfer politikasını değiştirmesiyle birlikte piyasa eşitsizliği artmaya devam etmiş, yeniden dağılım sonrası eşitsizlik ise daha keskin bir artış göstermiştir⁷⁸.

Tablo 15: AB Ülkelerinde Vergi Türleri 2001

	Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler
Avusturya	71,6	28,2
Belçika	74,2	24,6
Danimarka	67,4	32,2
Finlandiya	70,2	29,5
Fransa	70,9	28,9
Almanya	70,9	28,8
Yunanistan	61,8	38,3
İrlanda	62,1	37,3
İtalya	68	31,7
Lüksemburg	73,1	26,7
Hollanda	67,9	31,2
Portekiz	59	40,5
İspanya	70,5	29,6
İsveç	74,5	25,3
İngiltere	68,2	31,3
AB 15	68,7	30,9

Kaynak: OECD, *Revenue Statistics*, Paris,2003 Table 7'den yararlanılarak hesaplanmıştır

AB ülkelerinde gelir eşitsizliğin azaltılmasında bir diğer rol ise vergi politikaları tarafından oynanmaktadır. OECD verilerine göre AB ülkeleri içinde ücretlerden kesilen gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı yüzde

⁷⁷ Ian Dennis ve Anne-Catherine Guio, *Poverty and social exclusion in the EU*, Statistics in focus, Eurostat, 2004

⁷⁸ Atkinson, s. 21.

0.9’dur⁷⁹. Öte yanda vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin (tüketim vergilerinin) oranının düşük olması, nüfusun ezici çoğunluğunu ücretlilerin oluşturduğu AB ülkelerinde gelir eşitsizliğini azaltıcı bir işlev görmektedir. AB ülkeleri içinde dolaylı vergilerin oranı yüzde 31 civarındadır (Tablo 15).

Küresel rekabet baskısının gelir eşitsizliğinin görece düşük olduğu ülkelerde de eşitsizliği artırıcı bir etki yaptığı görülmektedir. Ancak bunlar gelir eşitsizliği açısından geri döndürülemez noktalar olarak değerlendirilmemektedir. Bu noktada vergi ve sosyal transferlerin rolü diğer bir ifadeyle kamu müdahalesinin ve piyasayı dizginleyici düzenlemelerin başat rolü gözden uzak tutulmamalıdır. Atkinson’un ifadesi ile gelir eşitsizliği konusundaki gelişmeler hatırı sayılır ölçüde kendi ellerimizdedir⁸⁰.

C. Sosyal Devlet Çözülüyor mu?

Gelir eşitsizliğinin azaltılmasında yaşamsal bir rol oynayan sosyal refah devleti politikaları son çeyrek yüzyılda yeni-liberal karşı saldırılarla yüz yüze geldiler. Kamu harcamalarının ve kamu kesiminin daraltılması yeni-liberalizmin temel hedefi oldu. Peki 1980’ler sonrası yeni-liberal politikalar sosyal harcamaları kısıp sosyal devleti ortadan kaldırılabildi mi? Sosyal harcamalara ilişkin veriler genel kanaatin aksine sosyal devletin en önemli alanlarının ayakta olduğunu gösteriyor. Sosyal koruma için yapılan harcamalar hala AB ülkeleri içinde ekonominin en büyük alanını oluşturuyor. Tablo 16’da görüldüğü gibi AB ülkelerinde sosyal koruma için yapılan kamu harcamaları ortalaması 1980’de yüzde 20 civarında iken 1998’de yüzde 24.5’e⁸¹, 2000 yılında ise yüzde 27.3’e yükselmiştir⁸². Benzer eğilim OECD ülkeleri genelinde de görülmektedir. Hatta yeni-liberalizmin simgeleri olan 1980 sonrası ABD ve İngiltere’inde de sosyal koruma için yapılan harcamalar artış göstermiştir.

Sosyal devletin ve sosyal harcamaların durumuna uzun dönem açısından baktığımızda, 19 yüzyıl sonlarında yüzde bire ulaşmayan sosyal amaçlı kamu harcamalarının GSMH içindeki payının günümüzde yüzde 23’ün üzerine çıktığını, Avrupa ülkelerinde ise GSMH’nin dörtte birinden fazlasının sosyal amaçlı kamu

⁷⁹ OECD, *Revenue Statistics*, Paris 2003, Table 21

⁸⁰ Atkinson, s. 25

⁸¹ OECD’nin kullanmakta olduğu istatistik yöntemi açısından bir noktanın altını çizilmekte yarar var. OECD sosyal koruma istatistikleri eğitim için yapılan kamu harcamalarını sosyal harcamalar başlığı altında değerlendirmemektedir. Eğitim harcamalarını katacak olursak İsveç’in yukarıda Tablo 16’da yer alan kamu sosyal harcaması yüzde 13 artışla yüzde 44’e ulaşmaktadır. Ancak başka araştırmacılar OECD’nin bu hesaplama yöntemine katılmamaktadır. Hill, Esping-Andersen ve Hantrais eğitime, aileye ve çocuklara yönelik harcamaları devletin sosyal harcamaları arasında değerlendirmektedirler. Hill (1997); Esping-Andersen (2002); Hantrais (2000)

⁸² Eurostat, European system of integrated social protection statistics (Esspros)

harcamalarına ayrıldığını görüyoruz. Tek başına bu gösterge bile geçen yüzyıl içinde laissez-faire’in başarısız, piyasayı düzenleme ve sınırlama düşüncesinin ve sosyal politikanın ise başarılı olduğunu göstermektedir. Bu gelişimi değişik sosyal politika (harcama) alanlarında da izlemek olasıdır. Örneğin kamusal istihdam (17 OECD ülkesi ortalaması) 1870’lerde toplam istihdamın yüzde 2.4’ü iken, 1937’de 5.2’ye, 1980’de yüzde 17.5’a ve 1994’te yüzde 18.4’e ulaşmıştır.

Tablo 16: Sosyal Koruma İçin Kamu Harcamaları (GSMH'ye Oran)

		1980	1998
Almanya	AB	20,3	27,3
Avusturya	AB	23,3	26,8
Belçika	AB	24,2	24,5
Danimarka	AB	29,1	29,8
Finlandiya	AB	18,5	26,5
Fransa	AB	21,1	28,8
Hollanda	AB	27,3	23,9
İngiltere	AB	18,2	24,7
İrlanda	AB	16,9	15,8
İspanya	AB	15,8	19,7
İsveç	AB	29,0	31,0
İtalya	AB	18,4	25,1
Lüksemburg	AB	23,3	22,1
Portekiz	AB	11,6	18,2
Yunanistan	AB	11,5	22,7
ABD		13,1	14,6
Avustralya		11,3	17,8
İsviçre		15,2	28,3
Japonya		10,1	14,7
Kanada		13,3	18,0
Norveç		18,6	27,0
Yeni Zelanda		19,2	21,0
Tablo Ortalaması		18,6	23,1
AB Dışı		14,4	20,2
AB Ortalaması		20,6	24,5

Kaynak: OECD Sosyal Koruma İstatistikleri

<http://www.oecd.org/dataoecd/43/14/2087083.xls> (Erişim: 19 Ocak 2004)

Eğitim-sağlık harcamalarına GSMH’den ayrılan pay da benzer bir gelişim göstermiştir. 1910’larda yüzde 1.6 olan eğitim-sağlık harcamaları, 1930’larda 2.6’ya, 1960’larda 5.9’a, 1980’de 11.6’ya ve 1994 yılında 12.5’e ulaşmıştır⁸³.

1970’lerden bu yana gündeme gelen bütün kriz teorilerine rağmen yüzyılı aşan bir dönem içinde kurulan ve iki dünya savaşından sonra da ayakta kalmaya devam eden Batı Avrupa refah devleti, 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca hem harcama, hem de yararlananlar açısından büyümeye devam etti.

“Refah devleti uygulamalarına alışmış ve bununla bireysel/toplumsal açıdan oldukça gelişmiş bulunan Batı Avrupa toplumlarında, zaten sosyal demokrat politikaların birçoğunun topluma mal olduğunu, artık onların sahibinin büyük ölçüde toplumun kendisi olduğunu unutmamalı. Bu anlamda, İngiltere hariç, Avrupa’da refah devleti anlayışı ve politikalarında radikal politika değişikliği görülmediği gibi, sosyal demokratlar iktidar olmasa da, politikaları ciddi ölçüde iktidardadır demek mümkün”⁸⁴.

AB ülkelerinin yurttaşları dünyanın diğer bölgelerindeki seçmenlere, özellikle ABD seçmenine göre devletin sosyal yönüne büyük bir önem veriyorlar ve sosyal harcamaların kısılmasını istemiyorlar⁸⁵. Amerikalılar ise genel olarak sosyal harcamalara ve gelir eşitsizliği sorununa karşı daha kayıtsız davranmaktadır⁸⁶. Oysa ABD , AB’ye göre daha bozuk bir gelir dağılımına sahiptir. Amerikalıların yüzde 17’si yoksul iken bu oran Finlandiya’da yüzde 5.1, İsveç’te 6.6, Almanya’da 7.5, Fransa’da yüzde 8, Hollanda’da yüzde 8.1’dir. Amerika fırsat eşitlikleri ülkesi iken sonuçların eşitliği ile ilgilenmemektedir. Hakim felsefe “yüz ya da bat” olarak ifade edilmektedir⁸⁷.

VI. Sonuç yerine

Küresel piyasanın “nimetlerinden” yararlananların önde gelen isimlerinden George Soros, kaynak dağılımının piyasaya bırakılması ve buna müdahale edilmesinin ekonominin verimliliğine darbe vuracağı fikrini, *piyasa köktenliği* olarak tanımlamaktadır. Soros, piyasanın açık toplum için her hangi bir totaliter ideolojiden daha büyük tehdit olduğunu belirtmektedir⁸⁸. Avrupa sosyal modelini insanlığın umut ışığı olarak değerlendiren ILO Genel Müdürü Juan Somavia ise “*Dünyanın sosyal geleceği Avrupa’dadır; Avrupa sosyal modelini sürdürebilirse, bu Dünyanın geri kalanı için bir umut ışığı olacak ve o zaman daha eşitlikçi bir küreselleşmenin kapısı*

⁸³ Tanzi ve Schuknecht, ss. 26-34.

⁸⁴ Meryem Koray, “Marjinalleşmeden çıkmak”, *Radikal Gazetesi*, 20 Mayıs 2004.

⁸⁵ Stein Kuhnle, *Survival of the European Welfare State*, Arena Working Papers WP 99/19, www.arena.uio.no/publications/wp99_19.htm (Erişim: 5 Şubat 2004).

⁸⁶ Jeremy Rifkin, *The European Dream*, Cambridge, Polity Press, 2004, ss. 41-44

⁸⁷ Rifkin, aynı yerde

⁸⁸ George Soros, *Küreselleşme Üzerine*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.2-3.

açılacak” görüşünü dile getirmektedir⁸⁹. Avrupa sosyal modeli, günümüzde karşılaştığı tehditlere, geçirdiği tereddütlere ve sosyal boyutu sınırlamaya yönelik girişimlere rağmen sosyal korumacı bir seçenek olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye’nin geleceğini köklü bir biçimde etkileyecek AB sürecine, bu sosyal boyut üzerinden bakmak ve süreci bu yönde etkilemek için çaba harcamak gelir eşitsizliğinin iyileştirilmesi sürecine de katkı yapacaktır.

Rousseau, sosyal devletin ve sendikaların henüz tarih sahnesinde olmadığı on sekizinci yüzyılın ortalarında, **“insanlar ne başkalarının satın alacak kadar zengin, ne kendilerini satacak kadar yoksul olmamalıdır. Servetler arasındaki büyük eşitsizlikler; hazineleri, sahiplerinin ellerinden alarak değil; hazine kurmanın yollarını ortadan kaldırarak; yoksulluğu yoksullar için bakımevleri kurarak değil yoksulluğu ortadan kaldırarak önlemek en temel yönetim sorunlarından biridir”** diyerek, iyi bir yönetimin temel sorunlarından birinin yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini ortadan kaldırarak köklü önlemler almak olduğunu vurguluyordu.

Kapitalist piyasanın çöktüğü iki savaş arasında Keynes, liberalizmi, **“Bu yaklaşıma göre yaşamın amacı, en yüksek dalların uçundaki filizleri yenektir. Bunu başarmanın en muhtemel yolu ise uzun bacaklı zürafaların kısa bacaklılar adıyla mahkum etmesine seyri kalmaktır”**⁹⁰ diye eleştirmektedir. Savaş sonrasında dizginlenen kapitalist piyasa ya da “bırakınız yapınlar” yaklaşımını son on yıllarda tekrar kısa bacaklı zürafaları açığa mahkum etmek ve eşitsizliği ebedileştirmek için dizginlerinden boşaldı. Küresel gelir eşitsizliği ve yoksulluk, Polanyi’nin altmış yıl önce işaret ettiği; **piyasanın toplumsal denetim altına alınması ve toplumun piyasanın kurallarından özgürleştirilmesi** gereğini daha yaşamsal ve güncel hale getirmiştir.

⁸⁹ Juan Somavia, “L’avenir mondial se joue en Europe”, *Le Libre Belgique*, 2 Şubat 2003, Internet Baskısı, http://www.lalibre.be/article.phtml?id=10&subid=83&art_id=101936 (Erişim 30 Aralık 2003)

⁹⁰ John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire*, 1926, s.7.

KAYNAKLAR

- Atkinson, Tony. *Income Inequality and the Welfare State in a Global Era*. The J. Douglas Gibson Lecture, School of Policy Studies, Queen’s University, 2002.
- Boratav, Korkut. *İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri 2*. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.
- Boratav, Korkut. A. Erinç Yeldan ve Ahmet H. Köse. *Globalization, Distribution and Social Policy*. New School University Center for Economic Policy Analysis, 2000, www.newschool.edu/cepa (Erişim, 1 Ekim 2004)
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003,
- Cochrane, Allan ve diğerleri (Ed.). *Comparing Welfare State*, Second Edition, London: Sage Publications, 2002,
- Çelik, Aziz. “İmdat Sosyal Güvenlik”, Radikal İki, 24 Ekim 2004.
- Çelik, Aziz. “Sigorta Primleri, Vergi Dilimleri ve Çifte Standart, Dünya Gazetesi 11 Eylül 2003
- Çelik, Aziz. “Ücretliler Daha Çok Vergi Ödeyecek”, Dünya Gazetesi 30 Ocak 2004
- De Brunhoff, Suzanne. *Devlet ve Sermaye* Çeviren: Kuvvet Lordoğlu. Ankara: İmge Kitabevi, 1992
- Dennis, Ian ve Anne-Catherine Guio. *Poverty and social exclusion in the EU*, Statistics in focus, Eurostat, 2004
- DİE Haber Bülteni. *Hanehalkı Bütçe Anketi Gelir Dağılımı Sonuçları*. 6.11.2003
- DİE. *Gelir Yöntemiyle GSYİH 1987-2002*; DİE Gelir Yöntemiyle GSYİH 2003 serileri
- DİE. Haber Bülteni. Gelir Dağılımı Sonuçları 2003, 06.10.2004
- DİE. *Hane Halkı İşgücü Veri Tabanı*. www.die.gov.tr
- Dornbusch, Rudiger. “Görülmemiş Bir Refah Yüzyılı”. *Kapitalizm ve Küresel Refah, Kapitalizm Kendini Savunuyor*: (Ed. Ian Vasquez), Çeviren: Metin Toprak, Ankara, Liberte, 2003, s. 105-106.
- DPT. *Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni*. İzmir İktisat Kongresi 2004,
- DPT. *Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara, 2001
- Esping-Andersen, Gösta. *Why We Need a New Welfare State* New York: Oxford University Pres. 2002
- Eurostat. *European system of integrated social protection statistics* (Esspros)
- Friedman, Milton. *Kapitalizm ve Özgürlük*. Çevirenler: Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu. İstanbul: Altın Kitaplar, 1988.
- Hantrais, Linda. *Social Policy in the European Union*. Second Edition, London: Macmillan Pres, 2000
- Hayek, Frederick A. Von. Law. *Legislation and Liberty volume 2: The Mirage of Social Justice* London: The University of Chico Press, 1978.
- Hayek, Frederick A. Von. *The Road to Serfdom* London: Routledge, 2001.
- Hill, Michael. *Understanding Social Policy*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997

Hirst Paul and Grahame Thompson. *Globalization in Question*. 2nd Edition. Oxford, Polity, 2003.

Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 2003.

Kapar, Recep. “Sosyal Güvenlik Sistemine Reform Önerisi”. *Sendikal Notlar*: Sayı 23, Ağustos 2004.

Keynes, John Maynard. *The End of Laissez-Faire* 1929.

www.panarchy.org/keynes/laissezfaire.1926.htm (Erişim: 2 Mayıs 2004)

Koray, Meryem. “Marjinalleşmeden çıkmak”. *Radikal Gazetesi*. 20 Mayıs 2004.

Koray, Meryem. *Avrupa Toplum Modeli*. İstanbul: Tüses Yayını, 2002.

Koray, Meryem. *Değişen Koşullarda Sendikacılık*. İstanbul: Tüses, 1994

Koray, Meryem. *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000.

Kuhnle, Stein. *Survival of the European Welfare State*

www.arena.uio.no/publications/wp99_19.htm (Erişim: 5 Şubat 2004)

Levitt, Kari Polanyi. “The Great Transformation from 1920 to 1990”. *Kari Polanyi in Vienna-The Contemporary Significance of The Great Transformation*. Ed: Kenneth McRobbie, Kari Polanyi Levitt, London: Black Rose Books, 2000.

Lordoğlu, Kuvvet. Nurcan Özkaplan ve Mete Törüner. *Çalışma İktisad*. 3. Baskı, İstanbul: Beta, 1999.

Maliye Bakanlığı Bütçe ve Kontrol Genel Müdürlüğü İstatistikleri

Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü İstatistikleri

Manning, Nick. “Welfare, Ideology, and Social Theory”. *Social Policy*. (Ed: John Baldock ve diğerleri). Second Edition, Oxford: Oxford University Pres, 2003.

Marx, Karl. *Kapital*. Birinci Cilt, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1976.

Marx, Karl. *Üretli Emek ve Sermaye, Üret, Fiyat ve Kar*. Beşinci Baskı, Çeviren: Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1979.

Milliyet Gazetesi. 7 Kasım 2003

Milliyet Gazetesi. 8 Kasım 2003

Munck, Ronaldo. *Emeğin yeni Dünyası*. Çeviren: Mahmut Tekçe. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

O’Connor, James. “Devletin Mali Bunalımı”. *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*. Derleyen Kemali Saybaşıllı, İstanbul: Bağlam, 1993.

OECD. *Income Distribution And Poverty In Selected OECD Countries*. Economics Department Working Papers No. 189, Hazırlayanlar: Jean-Marc Burniaux, Thai-Thanh Dang, ve diğerleri, ECO/WKP(98)2, 1998

OECD. Revenue Statistics, Paris,2003

OECD. *Sosyal Koruma İstatistikleri*. <http://www.oecd.org/dataoecd/43/14/2087083.xls> (Erişim: 19 Ocak 2004)

Petrol-İş Yıllık 88. Haz. İlyas Köstekli, İstanbul, 1988

Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çeviren: Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

Polanyi, Karl. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Second Beacon Paperback Edition, Boston: Beacon Press, 2001.

- Ricardo, David. *On the Principles of Political Economy and Taxation*, Third edition. London: John Murray, 1821. paragraf 1-3, <http://www.econlib.org> (Erişim: 19 Ekim 2004)
- Rifkin, Jeremy. *The European Dream*, Cambridge, Polity Press, 2004.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edwin Cannan's annotated edition. 1904, Methuen & Co. Ltd, Kitap
4. <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html> (Erişim: 9 Ocak 2004)
- Somavia, Juan. “L’avenir mondial se joue en Europe”, *Le Libre Belgique*, 2 Şubat 2003, İnternet Baskısı, http://www.lalibre.be/article.phtml?id=10&subid=83&art_id=101936 (Erişim 30 Aralık 2003)
- Soros, George. *Küreselleşme Üzerine* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Sönmez, Mustafa. “DİE’nin gelir dağılımı komedisi”, 8 Kasım 2003, www.ntvmsnbc.com.tr/news/242978.asp?cp1=1
- Sönmez, Mustafa. *Gelir Uçurumu*. İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- Stewart, Michael. “Keynesçi İktisat Öğretisi”. *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Der. Kemali Saybaşı, İstanbul: Bağlam, 1993.
- Talas, Cahit. *Toplumsal Politika*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1997,
- Tanzi, Vito ve Ludger Schuknecht. *Public Spending in the 20th Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- TUSİAD. *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*, Haz: Seyfettin Gürsel ve diğerleri, İstanbul, 2000,
- UNDP. *Human Development Report 2004*,
- Uras, Güngör. “Hane halkı gelirin %35.8’i ücret %14.2’si devlet yardımı”, Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 2003
- World Bank Atlas*, 2003